

Autoreferat

1. **Imię i nazwisko:** Paulina Tobiasz-Lis

2. **Posiadane dyplomy, stopnie naukowe lub artystyczne – z podaniem podmiotu nadającego stopień, roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej**

- 2012 r. stopień doktora nauk o Ziemi w zakresie geografii na podstawie rozprawy doktorskiej pt.: "Zmiany obrazu Łodzi w świadomości jej mieszkańców w okresie transformacji" napisanej pod kierunkiem dr hab. J. Dzieciuchowicza prof. UŁ; Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych; recenzenci w przewodzie doktorskim: dr hab. Jacek Kotus, prof. UAM, dr hab. Elżbieta Szkurłat, prof. UŁ; Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych;

- 2012 r. świadectwo ukończenia studiów podyplomowych w zakresie geoinformacji; Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Nauk Geograficznych i Geologicznych;

- 2010 r. świadectwo ukończenia studiów doktoranckich w zakresie geografii społeczno-ekonomicznej i geografii fizycznej; Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych;

- 2007 r. świadectwo ukończenia studiów podyplomowych w zakresie urbanistyki i planowania przestrzennego; Politechnika Wrocławska, Wydział Architektury;

- 2006 r. tytuł zawodowy magistra geografii w zakresie gospodarki przestrzennej i planowania przestrzennego; Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych. W okresie 02.01.2005 - 06.05.2005 - studia na Uniwersytecie w Joensuu (Finlandia) w ramach programu Socrates Erasmus;

- 2004 r. tytuł zawodowy licencjata geografii; Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych.

3. **Informacja o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych lub artystycznych**

- od 18.01.2012 r. – obecnie – adiunkt w Katedrze Geografii Regionalnej i Społecznej, Wydziału Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego¹;

- 08.02.2008 – 17.01.2012 – asystent w Zakładzie Geografii Regionalnej i Społecznej, Wydziału Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego²;

¹ W okresach 12.05.2014 – 09.11.2014 oraz 05.01.2018-05.07.2018 – urlopy macierzyńskie; w okresie 06.07.2018 - 05.07.2019 urlop rodzicielski łączony z pracą w niepełnym wymiarze godzin (1/2 etatu)

² W okresie 25.11.2009 – 27.04.2010 – urlop macierzyński

4. Omówienie osiągnięć, o których mowa w art. 219 ust. 1 pkt. 2 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2021 r. poz. 478 z późn. zm.).

4.1. Tytuł osiągnięcia naukowego i jego struktura

Cykl dziewięciu powiązanych tematycznie artykułów opublikowanych w czasopiśmie naukowych pod wspólnym tytułem ***Spoleczne odwzorowanie przestrzeni. Koncepcja, metody, zastosowania***, przedstawiam jako osiągnięcie naukowe stanowiące mój wkład w rozwój dyscypliny geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna oraz podstawę ubiegania się o nadanie stopnia doktora habilitowanego.

Przedstawiony cykl artykułów naukowych jest wyrazem moich zainteresowań skoncentrowanych na geografii człowieka. Przewodnym tematem tych prac są procesy doświadczania, zapamiętywania i wartościowania przestrzeni, które w rezultacie prowadzą do powstawania wyobrażeń miejsc. Badania w tym zakresie poszerzałam o kwestie kształtowania (wytwarzania) przestrzeni, zwłaszcza w skali lokalnej i rolę lokalnych zasobów, głównie kapitału społecznego w tym procesie. Zestawione publikacje są wynikiem badań prowadzonych przeze mnie indywidualnie (4, 5, 6), a także w zespołach realizujących projekty o zasięgu krajowym (1, 2, 3, 7) oraz międzynarodowym (8, 9), w trzech układach terytorialnych: miejskim (3, 4, 5), wiejskim (1, 2, 6, 7) oraz regionalnym (8, 9). W skład cyklu wchodzi 9 następujących artykułów:

- 1) Tobiasz-Lis P., Wójcik M., 2014, *Wyobrażenia przestrzenne mieszkańców wsi. Wykorzystanie metody odręcznych szkiców*, [w:] M. Wójcik (red.) „Regionalny wymiar przemian polskiej wsi – aspekty społeczne i środowiskowe”, Studia Obszarów Wiejskich, t. 35, Warszawa, 29-44 [Artykuł nr 1, dalej: A.1]

Artykuł jest próbą zastosowania metody analizy odręcznych szkiców na obszarach wiejskich. Wyniki stanowiły podstawę dla opracowania wniosku projektu NCN pt.: „Reprezentacje przestrzenne wsi w Polsce”, realizowanego w latach 2015-2019.

Mój wkład w pracę nad artykułem obejmował: 1. Koncepcję, zakres, układ treści, 2. Przegląd literatury, 3. Zebranie materiału empirycznego, 4. Opracowanie wyników i formułowanie wniosków, 5. Przeprowadzenie artykułu przez proces wydawniczy.

- 2) Tobiasz-Lis P., Wójcik M., 2021, “*The Village as a Place of...*”. *Anchoring the Territorial Identity of the Countryside. Examples from Poland*, Journal of Settlements and Spatial Planning, Special Issue No 7, 65-72, DOI: <https://doi.org/10.24193/JSSPSI.2021.7.05> [A.2]

Artykuł jest rezultatem badań prowadzonych w ramach projektu NCN pt.: „Reprezentacje przestrzenne wsi w Polsce”, realizowanego w latach 2015-2019.

Mój wkład w pracę nad artykułem obejmował: 1. Przegląd literatury, 2. Zebranie materiału empirycznego, 3. Opracowanie wyników i formułowanie wniosków, 4. Przeprowadzenie artykułu przez proces wydawniczy, 5. Funkcję autora korespondencyjnego.

- 3) Tobiasz-Lis P., Wójcik M., 2013, *Evaluating and interpreting the city using a photo projective method: the example of Łódź*, *Geographia Polonica* vol. 86(2); Warszawa, 137-152, DOI: <http://dx.doi.org/10.7163/GPol.2013.14> [A.3]

Artykuł stanowi rezultat badań prowadzonych w ramach projektu naukowego NCN pt.: „Dysproporcje społeczne i gospodarcze w przestrzeni Łodzi. Czynniki, mechanizmy, skutki” realizowanego w latach 2011-2014.

Mój wkład w pracę nad artykułem obejmował: 1. Przegląd literatury, 2. Zebranie materiału empirycznego, 3. Opracowanie wyników i formułowanie wniosków, 4. Przeprowadzenie artykułu przez proces wydawniczy, 5. Funkcję autora korespondencyjnego.

- 4) Tobiasz-Lis P., 2019. *Time, Space, and the Social Life: New Interpretation of Cemeteries in the City*, *Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 35, 59-72, DOI: <http://dx.doi.org/10.18778/1508-1117.35.04> [A.4]

Artykuł został opracowany indywidualnie na podstawie programu badawczego finansowanego z dotacji celowej na rozwój młodych naukowców.

- 5) Tobiasz-Lis P., 2022, *Discovering the City of Lodz (Poland). Spatial Experiences and Perceptions of Exchange Students*, *Journal of Settlements and Spatial Planning*, Special Issue No 9, 57-68, DOI: <http://dx.doi.org/10.24193/JSSPSI.05.PATDC> [A.5]

Artykuł został opracowany indywidualnie na podstawie programu badawczego finansowanego z dotacji celowej na rozwój młodych naukowców.

- 6) Tobiasz-Lis P., 2015, *Obraz wsi i rolnictwa w polskich i angielskich podręcznikach do geografii*, *Studia Obszarów Wiejskich*, t. 40, 169-179, DOI: <http://dx.doi.org/10.7163/SOW.40.12> [A.6]

Artykuł został opracowany indywidualnie jako rezultat badań prowadzonych w projekcie NCN pt.: „Reprezentacje przestrzenne wsi w Polsce”, realizowanym w latach 2015-2019.

- 7) Wójcik, M., Tobiasz-Lis, P., Dmochowska-Dudek, K., 2016, *Thematisation of space as a local development factor. Case study of Sierakowo Sławieńskie and Masłomęcz*, *Studia Obszarów Wiejskich*, t. 43, 113-123, DOI: <http://dx.doi.org/10.7163/SOW.43.8> [A.7]

Artykuł stanowi podsumowanie projektu wdrożeniowego pt.: „Tworzenie Sieci Najciekawszych Wsi w Polsce”, realizowanego w latach 2015-2016 na zlecenie Ministerstwa Wsi i Rozwoju Rolnictwa.

Mój wkład w pracę nad artykułem obejmował: 1. Przegląd literatury, 2. Zebranie materiału empirycznego, 3. Opracowanie fragmentów: *Case studies, Genesis and institutionalisation of thematic villages, Effects of thematic villages on local development*, 4. Przeprowadzenie artykułu przez proces wydawniczy.

- 8) Wójcik, M., Dmochowska-Dudek, K., Jeziorska-Biel, P., i Tobiasz-Lis, P., 2018. *Understanding strategies for overcoming peripherality: A Polish experience of transition*. *Bulletin of Geography*, 40 (40), 173–192, DOI: <http://doi.org/10.2478/bog-2018-0022> [A.8]

Artykuł stanowi rezultat badań prowadzonych w ramach projektu „PROFECY – Processes, Features and Cycles of Inner Peripheries in Europe”, realizowanego w latach 2016-2017 (program ESPON 2020).

Mój wkład w pracę nad artykułem obejmował: 1. Zebranie materiału empirycznego, 2. Opracowanie fragmentów: *Methodology, Wieruszów County as an inner periphery, Coping strategies for Wieruszów County*.

- 9) Piras, S., Tobiasz-Lis, P., Currie, M., Dmochowska- Dudek, K., Duckett, D., Copus, A., 2022, *Spatial justice on the horizon? A combined Theory of Change scenario tool to assess place-based interventions*, *European Planning Studies*, 30:5, 952-973, DOI: <https://doi.org/10.1080/09654313.2021.1928057> [A.9]

Artykuł stanowi rezultat badań prowadzonych w ramach projektu „RELOCAL - Resituating the local in cohesion and territorial development”, realizowanego w latach 2016-2021 (program HORIZONT 2020).

Mój wkład w pracę nad artykułem obejmował: 1. Współpracę nad opracowaniem koncepcji, zakresu, układu treści, 2. Zebranie materiału empirycznego, 3. Opracowanie wyników w zakresie *ToC Baseline mapping, Mechanism re-mapping* i formułowanie wniosków.

Postawienie **problemu „społecznego odwzorowania przestrzeni”** oraz wypełnienie go treścią merytoryczną i propozycjami wykorzystania metod badawczych, a także nawiązanie do kwestii kształtowania przestrzeni oraz roli w tym procesie lokalnych zasobów (głównie kapitału społecznego), uznaję za mój oryginalny wkład w rozwój dyscypliny geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna, a w szczególności w jej część – geografię człowieka.

W moich badaniach „społeczne odwzorowanie przestrzeni” definiuję jako wielowymiarową reprezentację naszego codziennego życia kształtowaną poprzez doznania, wyobrażenia i emocje, pozwalającą interpretować znaczenia oraz symboliczny wymiar miejsc i krajobrazów.

4.2. Komentarz autorski do cyklu tematycznie powiązanych artykułów naukowych pt. „Społeczne odwzorowanie przestrzeni. Koncepcja, metody, zastosowania”

4.2.1. Wprowadzenie

Zainteresowanie szeroko pojętych nauk społecznych przestrzenią subiektywnie postrzeganą przez człowieka sięga lat 30. i 40. ubiegłego stulecia (Znaniński 1932, 1938; Cassirer 1944; Wright 1947; Tolman 1948), chociaż pierwsze badania w tym zakresie, będące wyrazem przewartościowania świata i towarzyszących mu nowych perspektyw badawczych, zaczęto prowadzić dopiero z początkiem lat 60 XX wieku (Lynch 1960; Kates 1962; Gould 1966; Milgram, Jodelet 1970; Downs, Stea 1974, 1977; Gould, White 1974; Saarinen 1974; Devlin 1976; Tuan 1987). To właśnie wówczas geografia człowieka stała się dyscypliną otwartą na wpływ innych nauk społecznych (socjologii, ekonomii, psychologii) i humanistycznych (filozofii, nauk o kulturze). Po okresie zdominowanym przez paradygmat pozytywistyczny, w latach 60 i 70 ubiegłego wieku, nastąpił powrót do idei an-

tropocentrycznych i zaangażowanie geografów w problematykę wartości i podmiotowości człowieka, który „jest miarą wszystkich rzeczy” (Maik 2016, s. 79-87). Zredefiniowano pojęcie „przestrzeń” wzbogacając je o wymiar społeczny oraz kulturowy, zwracając uwagę w większym stopniu na fakty jednostkowe i wiedzę potoczną (Lisowski 2003). Ostatnie dekady XX wieku określa się w geografii człowieka jako fazę postparadygmatyczną i postpozytywistyczną, charakteryzującą się swoistym pluralizmem teoretyczno-metodologicznym. Był on kształtowany przez różne koncepcje „postyczne” – postmodernizm, poststrukturalizm, czy postkolonializm i towarzyszące im „zwroty” – w szczególności zwrot kulturowy, zwrot obrazowy, zwrot narratywistyczny, czy zwrot interpretacyjny. W dalszym rozwoju geografii człowieka zmiany te powodowały liczne „napięcia” (Cox 2014; Lisowski 2012; Maik, 2016). Zaostrzeniu uległa przede wszystkim dyskusja na temat charakteru naukowo badanej rzeczywistości, to jest sporu pomiędzy zwolennikami obiektywizmu i konstruktywizmu, ugruntowanych odpowiednio w strukturalizmie i poststrukturalizmie.

W koncepcji strukturalnej zakłada się istnienie obiektywnej rzeczywistości niezależnej od ludzkich wyobrażeń i jednocześnie wpływającej na ich kształt. Druga koncepcja podkreśla nie tylko rzeczywistość społecznie wytworzoną, ale także zabarwioną emocjonalnie, wypełnioną określonymi znaczeniami, co wyrasta z wizji człowieka i całych społeczności doświadczających i kształtujących (wytwarzających) przestrzeń według swoich potrzeb i możliwości. Pozostaje ona w opozycji do poglądu uznającego zachowanie przestrzenne człowieka jako prostych reakcji na określone bodźce płynące ze środowiska. D. Ley (1977) pisał, że poprzez swoje działania ludzie tworzą świat, a za obiektywną przestrzenią jest zawsze jej subiektywne wyobrażenie. Uznanie pierwszeństwa znaczenia wartości jakie człowiek przywiązuje do świata, przed obiektywnymi treściami ustalonymi w geografii pozytywistycznej, było podstawą do zdefiniowania pojęcia „miejsca” – dialektycznie powiązanego z pojęciem przestrzeni. „Miejsce” łączy doświadczenia, działania i znaczenia nadawane przez ludzi w określonej przestrzeni i w określonym czasie (Seamon 2018). Akceptacja wiedzy opartej na intuicji i opisie doświadczeń człowieka oraz jego subiektywności spowodowała, że generalizacje ustąpiły badaniom prowadzonym w określonych kontekstach zarówno problemowych, jak i czasoprzestrzennych. W. Maik (2016, s. 92) pisze o „zainfekowaniu” geografów stanowiskiem relatywizmu, który odrzuca absolutne standardy w nauce i istnienie uniwersalnych kryteriów wiedzy i prawdy, stojąc na stanowisku, że pojęcia powstają w określonych warunkach społecznych i różnią się od siebie w zależności od określonej kultury. W takim ujęciu, celem geografii przestało być jedynie wyjaśnienie przestrzennego zróżnicowania procesów i zjawisk, ale znaczenia nabrało ich zrozumienie, wynikające z egzystencjalnej natury człowieka (Jędrzejczyk 2008, s. 27-28). Z kolei, wąska analiza związków przyczynowo skutkowych, charakteryzujących środowisko geograficzne, ustąpiła szerokiej, wielowątkowej interpretacji badanych zdarzeń przestrzennych (Tab. 1).

Tabela 1. Opozycje podejścia pozytywistycznego i postpozytywistycznego w geografii człowieka

Pozytywizm	Postpozytywizm
Obiektywizm	Konstruktywizm
Zachowania społeczne	Działania społeczne
Teorie	Wiedza lokalna
Fakty	Znaczenia
Przestrzeń	Miejsce
Generalizacja	Kontekstualizacja
Wyjaśnienie	Rozumienie
Związki przyczynowo-skutkowe	Interpretacja zdarzeń

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Cox 2014, s. 97.

Poza krytyką wzorca naturalistycznego w naukach społecznych, dyskusja nad podstawami teoretyczno-metodologicznymi w geografii człowieka miała jeszcze jeden kontekst, wynikający z przemian społeczno-gospodarczych, politycznych i związanej z nimi filozofią marksistowską, zwłaszcza w odniesieniu do poczucia niesprawiedliwości w podziale i dostępności do dóbr (Harvey 1973). Jednak bez względu na zmieniające się w czasie ramy teoretyczno-metodologiczne, zawsze interpretacja przestrzeni stanowiła nie tylko fundament istnienia geografii, ale także jej jedności. Stabilna i niezmienna przez stulecia koncepcja przestrzeni absolutnej, została podważona wraz z rozwojem nauk, zwłaszcza fizyki i w efekcie pojawiły się nowe koncepcje, na przykład przestrzeni względnej czy wielowymiarowej. D. Harvey (1973) pisze o troistości możliwych sposobów rozumienia przestrzeni tj.: przestrzeni absolutnej, relatywnej i relacyjnej, przy czym decyzja o posługiwaniu się którąś z nich zależy od natury badanych zjawisk:

„przestrzeń sama w sobie nie jest ani absolutna, ani relatywna, ani relacyjna, ale może stać się jedną z nich, albo też wszystkimi na raz, zależnie od okoliczności. Problem właściwej konceptualizacji przestrzeni rozstrzyga praktyka ludzkich działań. Innymi słowy, na pytania filozoficzne co do natury przestrzeni nie istnieje filozoficzna odpowiedź – odpowiedzi wynikają z praktyki. Miejsce pytania: „Czym jest przestrzeń?” zajmuje więc inne: „Jak to się dzieje, że różne praktyki ludzkiego działania stwarzają i wykorzystują różne konceptualizacje przestrzeni?” (Harvey 1973, s. 13).

To właśnie relatywizacja przestrzeni kierowała zainteresowania geografów w stronę podmiotu, czyli człowieka, który egzystując nie tylko „mierzy” przestrzeń, ale ją również wartościuje (Harvey 2005; Jędrzejczyk 2008). Przeciwwstawienie absolutnej, relatywnej i relacyjnej koncepcji przestrzeni nie było, jednakże jedyną drogą do jej zdefiniowania, zwłaszcza wobec obszernej debaty nad funkcją przestrzeni w teorii nauk społecznych, literaturze i kulturoznawstwie (Harvey 2005, Massey 2005). W rezultacie pojawiły się różne koncepcje przestrzeni złożonej. I tak, już w latach 40 ubiegłego stulecia, E. Cassirer (1944), przedstawił trójpodział ludzkiego sposobu doświadczania przestrzeni, wyróżniając przestrzeń organiczną, percepcyjną i symboliczną. W tej pierwszej umieścił wszystkie materialne elementy, które są rejestrowane przez odbiorcę za pomocą poszczególnych zmysłów. Za pojęciem przestrzeni percepcyjnej, kryje się świat naszych myśli, w których zachowane są doświadczenia i obrazy świata. Przestrzeń symboliczna z kolei,

ma według tej koncepcji charakter abstrakcyjny, generuje znaczenia poprzez określone sposoby odczytywania i interpretacji rzeczywistości. Niemal na pewno praca E. Cassirera (1944) zainspirowała H. Lefebvra (1974, 1991), który konstruując własny trójpodział wyróżnił: 1) przestrzeń materialną – będącą przedmiotem doświadczeń i percepcji, dostępną zmysłowym doznaniom, 2) reprezentację przestrzeni – przestrzeń pojmowaną i odwzorowywaną przez odbiorcę, 3) przestrzeń reprezentacji, definiowane jako żyjąca przestrzeń doznań, wyobraźni, emocji, znaczeń, wpisywanych w to jak żyjemy z dnia na dzień. Wśród geografów, autorem najbardziej znanej koncepcji przestrzeni „potrójnie złożonej” jest E. Soja (1996), który wyodrębnił trzy wymiary przestrzeni miejskiej, wynikające z trzech kontekstów indywidualnego i zbiorowego istnienia: historycznego, przestrzennego i społecznego. Przestrzeń pierwsza – postrzegana, to fizyczne środowisko miejskie, „prawdziwy” (obiektywny) świat, który można zmapować i zmierzyć. Opisywany jest jako przestrzenny rezultat praktyk planistycznych, decyzji i zmian społeczno-ekonomicznych w czasie, odcisniętych w krajobrazie miejskim. Druga przestrzeń – wyobrażona, to zarejestrowany obraz miasta, zachowany w umysłach odbiorców. Trzecia przestrzeń – przestrzeń życiowa jest częścią koncepcji „codziennosci” i jako sposób życia i doświadczenia miasta, jest zarówno rzeczywista, jak i wyobrażona. Różne dziedziny wiedzy „odkrywają” i interpretują codzienność w odniesieniu do rozmaitych jej przejawów. Jednym z nich jest poszukiwanie znaczeń, które nadawane są przez ludzi w procesie postrzegania i porządkowania (strukturyzowania) otaczającej ich rzeczywistości poprzez pryzmat swojej kultury i doświadczeń (Rose 2010, s. 20). Z kolei K. Halfacree (2004), zaproponował trójwymiarową definicję wsi i wiejskości opartą na teorii uprzestrzennienia H. Lefebvra (1974, 1991). W tym ujęciu przestrzeń wiejska jest połączeniem trzech wzajemnie powiązanych ze sobą aspektów, tzn.: 1) lokalnych praktyk społecznych, czyli działań podejmowanych indywidualnie lub przez całe społeczności, które mają wymiar lokalny, 2) przedstawień wsi, czyli form wiedzy i wyobrażeń na jej temat, 3) codzienności życia wiejskiego, czyli form popularnej dyskusji o wsi oraz specyficznego (lokalnego) doświadczenia przestrzeni. W każdej z tych czterech koncepcji jest mowa o przestrzeni „potrójnie złożonej”, gdzie binarnej opozycji (obiektywne-subiektywne) przeciwstawia się „trzecią – jako – inną”, stanowiącą relacyjną koncepcję środowiska życia i przełamanie obiektywnej i subiektywnej przestrzeni (Rys. 1, s. 8).

Bez względu na charakter przestrzeni (wiejska/miejska), do której odwoływali się twórcy przytoczonych koncepcji czy dyscypliny nauk społecznych lub humanistycznych, którą reprezentowali (geografia, socjologia, filozofia), należy wyraźnie podkreślić niezmiennie przekonanie o tym, że człowiek funkcjonuje równolegle w wielu przestrzeniach. Znajdując się w przestrzeni organicznej - identyfikowanej określonymi formami materialnymi, równocześnie jesteśmy w innej przestrzeni percepcyjnej - będącej wytworem osobistych wyobrażeń związanych z naszą percepcją oraz w innej przestrzeni symbolicznej, wynikającej z generowania znaczeń przez określone sposoby odczytywania i interpretacji rzeczywistości. Bycie w przestrzeni to w każdym przypadku efekt pewnego zderzenia się obiektywnych form i subiektywnych wyobrażeń.

Tabela 2. Kategorie praktyk przestrzennych według D. Harveya (1989)

	<i>Dostępność przestrzenna</i>	<i>Użytkowanie przestrzeni</i>	<i>Dominacja nad przestrzenią</i>	<i>Wytwarzanie przestrzeni</i>
<i>Zagospodarowanie przestrzeni</i>	Przepływy kapitału, ludzi, informacji, systemy komunikacyjne, hierarchia osadnictwa i wymiany handlowej, koncentracja przestrzenna	Użytkowanie ziemi, zagospodarowanie środowiska, obszary społeczne	Własność, podziały, społeczności i sąsiedztwa, obszary podporządkowane i inne formy kontroli nad przestrzenią	Budowa infrastruktury technicznej, zmiany zagospodarowania środowiska, przestrzenna organizacja społeczeństwa
<i>Wyobrażenie przestrzeni</i>	Sposoby pomiaru dystansów przestrzennych	Przestrzeń osobista, mapy mentalne, wartościowanie przestrzeni, symbolika przestrzeni	Społeczności terytorialne, kultury regionalne, hierarchia polityczno-kulturowa	Nowe sposoby mapowania zjawisk, komunikacja obrazkowa, tworzenie materiałów wizualnych, semiotyka
<i>Znaczenie przestrzeni</i>	Odległość i potrzeby, dostęp i brak dostępu, przyciąganie i odpychanie	Przywiązanie, dom, przestrzenie publiczne, ikonografia, reklama	Przestrzenie rytualne i dominanty przestrzenne, własność i władztwo	Wyobrażone krajobrazy, wyobrażenia artystyczne, poetyka przestrzeni, przestrzenie pragnień

Źródło: Opracowanie na podstawie D. Harvey 1989, s. 221 za: M. Wójcik 2020, s. 12.

Badania reprezentacji przestrzeni oraz symbolicznego wymiaru miejsc i krajobrazów, które w moich pracach określam jako „**społeczne odwzorowanie przestrzeni**”, miały istotny wpływ na rozwój geografii człowieka, zwłaszcza, że czas, kiedy zwrócono uwagę na znaczenie tej problematyki, zbiegł się z przełomem kulturowym lat 80. XX wieku, a szerzej z przełomem poststrukturalistycznym. Podważył on wszelkie wcześniejsze ramy teoretyczne, wprowadzając nie tylko nowe pytania do badań geograficznych, ale także nowe obiekty i sposoby prowadzenia analiz, oparte głównie na metodach jakościowych i podejściu interpretacyjnym (Banini, Ilovan 2021; Kara 2022). W obliczu współczesnego świata, skupionego wokół generowania i rozpowszechniania obrazów, informacji i danych, problem reprezentacji i tożsamości przestrzeni (uwypuklającej istotę symboliki i znaczeń) pozostaje aktualny, zarówno z punktu widzenia naukowego, jak i społecznego. Pomimo pewnego odrodzenia zainteresowania reprezentacjami przestrzeni (Daya 2019; Anderson 2019; Banini, Ilovan 2021), M. Wójcik (2016, 2020) podkreśla, że w geografii polskiej ta koncepcja funkcjonuje głównie pod postacią przeglądu literatury natomiast brak jest w badaniach naukowych prób jej operacjonalizacji. W prezentowanym cyklu artykułów naukowych podejmuję ten problem szeroko, obejmując zakresem przedmiotowym zarówno reprezentacje miejsc, jak i reprezentacje tożsamości terytorialnej, wykorzystując różne perspektywy teoretyczne i związane z nimi metody badań.

4.2.2. Cele badań

Głównym celem badań było sformułowanie koncepcji społecznego odwzorowania przestrzeni i jej zastosowanie w studiach empirycznych z zakresu geografii człowieka, w szczególności skoncentrowanych na problematyce percepcji i wyobrażeń przestrzeni oraz rozwoju lokalnego. Nawiązując do tabeli 2 (s. 9), w której zestawiono cztery kategorie praktyk przestrzennych według D. Harveya (1989) z trzema wymiarami przestrzeni (por. Rys. 1, s. 8), w prezentowanym cyklu artykułów naukowych, podejmuję próbę zidentyfikowania istniejących relacji między praktykami przestrzennymi, mającymi swoje odzwierciedlenie w charakterze i formach zagospodarowania przestrzeni, a ich społeczną percepcją i znaczeniem, w perspektywie indywidualnych i zbiorowych doświadczeń.

Cel główny był realizowany przez następujące zadania badawcze przypisane publikacjom składającym się na osiągnięcie naukowe:

- Opracowanie koncepcji społecznego odwzorowania przestrzeni poprzez systematyzację procesów i pojęć dotyczących społecznego doświadczania przestrzeni, wiedzy i wyobrażeń, a także odniesienie do dyskusji nad kartograficznym ujmowaniem przestrzeni i znaczeniem mapy,
- Ocena możliwości zastosowania wybranych źródeł (odręczne szkice, fotografie, narracje), metod ich analizy i interpretacji w badaniach społecznej percepcji miast i wsi,
- Odwołanie się do źródeł pośredniego doświadczania przestrzeni na przykładzie obrazów obszarów wiejskich kształtowanych przez formalną edukację geograficzną w Polsce i Anglii
- Wykorzystanie koncepcji społecznego odwzorowania przestrzeni w problematyce rozwoju lokalnego.

4.2.3. Społeczne odwzorowanie przestrzeni – koncepcja i metody badań

W literaturze geograficznej, koncepcja społecznego odwzorowania przestrzeni pojawiła się w 1947 roku, kiedy J. K. Wright po raz pierwszy napisał o potrzebie zainteresowania się geografii człowieka obrazem świata zawartym w ludzkich wyobrażeniach. Uznał on wówczas to ujęcie za najbardziej fascynującą, *terra incognitae* (Wright 1947). *Geozofia* proponowana przez tego amerykańskiego geografa, miała dotyczyć nie tylko wyobrażeń świata kształtowanych przez osobiste doświadczenia przestrzenne człowieka, ale także źródeł doświadczeń pośrednich w postaci prasy, literatury, malarstwa. Niemal równolegle, psycholog E. Tolman (1948) po raz pierwszy sformułował definicję „mapowania poznawczego” (cognitive mapping), w odniesieniu do tego, jak i co ludzie myślą o przestrzeni oraz jakie ma to znaczenie dla ich codziennych doświadczeń przestrzennych.

Tradycyjny sposób myślenia o przestrzeni nie tylko wśród geografów, ale także architektów, urbanistów, psychologów środowiskowych, czy socjologów zmieniła między innymi praca K. Lyncha „The image of the city” (1960), która do chwili obecnej stanowi wzorzec dla przedstawicieli różnych dyscyplin, podejmujących problem interakcji czło-

wieka ze środowiskiem (otoczeniem). Zaprezentowana w niej metoda badania wyobrażeń za pomocą odręcznych szkiców, spotkała się z dużym zainteresowaniem i znalazła wielu kontynuatorów (m.in.: Appleyard 1970; Pocock, Hudson 1978; Sletto 2009; Giesecking 2013; Wang, Worboys 2017; Wartmann, Purves 2017, a w Polsce: Libura 1983, 1988, Bartnicka 1986, 1989, Domański, Libura 1986; Mordwa 1993, 2003, Tobiasz-Lis 2013, 2022). W kolejnych latach pojawiały się prace skoncentrowane na wartościowaniu przestrzeni przez jej użytkowników i kształtowaniu się określonych preferencji przestrzennych. Wzorzec w tym przypadku stanowiła książka P. Goulda i R. White'a (1974), którzy próbując odpowiedzieć na pytanie: „*Gdzie naprawdę chciałbyś mieszkać?*” opracowali wskaźnik preferencji mieszkaniowych, interpretowany w odniesieniu do cech krajobrazu, stereotypów przestrzennych i miejsca zamieszkania. Wreszcie, w latach 80. XX wieku, pojawiło się zainteresowanie orientacją humanistyczną, której centrum stanowi „świat przeżyć wewnętrznych człowieka oraz ich manifestacje przestrzenne” (Jędrzejczyk 2004, s. 9). Interpretacja relacji człowiek-środowisko, przez pryzmat przeżyć wewnętrznych człowieka, wiąże się ściśle z pojęciem „miejsca” definiowanego jako „centrum odczuwalnych wartości” (Tuan 1987) i jednocześnie z koncepcją przestrzeni kulturowej rozumianej jako zbiór miejsc znaczących (Lisowski 2003).

Nie jest przypadkiem, że geografia polska z opóźnieniem nawiązywała do nowych koncepcji badawczych, które pojawiały się w literaturze anglosaskiej. Fakt ten wynikał z powojennej reorientacji teoretyczno-metodologicznej geografii człowieka (przedwojennej antropogeografii), w kierunku geografii ekonomicznej, z której zniknął człowiek pojmowany w jego humanistycznym, historycznym i filozoficznym wymiarze (por. na przykład Jędrzejczyk 2001, Rembowska 2006, Suliborski 2008). Zmiany dokonały się w latach 80. XX w. za sprawą tłumaczeń artykułów ukazujących się w czołowych światowych czasopismach geograficznych oraz ich druk w periodyku pt. „Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej”, a także zorganizowanej w 1983 r., z inicjatywy młodego pokolenia geografów, konferencji w Rydzynie (Wójcik, Suliborski 2014). To właśnie tam po raz pierwszy dyskutowano o wzrastającym zainteresowaniu człowiekiem i jego świadomością (Jerczyński i in. 1991, Węclawowicz 1991). W. Wilczyński (1988 s. 146) powtórzył i podkreślił wcześniejsze słowa J.K. Wrighta (1947) twierdząc, że „podstawowym zarazem najbardziej fascynującym obiektem badań dla geografii końca XX wieku jest człowiek, z jego subiektywną świadomością i wyobrażeniami. (...) Jeżeli geografia nie chce zrezygnować z dążenia do pełnego wyjaśnienia i zrozumienia świata, nie może dłużej ignorować tej subiektywnej części naszej rzeczywistości”.

Podstawę dla koncepcji społecznego odwzorowania przestrzeni stanowią: 1) definicja percepcji oraz obrazu (wyobrażenia) przestrzeni zaproponowane przez K. Lyncha (1960) i wielokrotnie interpretowane w późniejszych pracach (np.: Appleyard 1970; Pocock, Hudson 1978 Heft 1996; Ingold 2000; Kitchin, Dodge 2007, Sletto 2009), 2) omówione wcześniej koncepcje przestrzeni potrójnie złożonej, 3) koncepcja percepcji przestrzeni formułowana na gruncie nauk geograficznych (Saarinen 1969 za: Bartnicka 1989), a także 3) dyskusja nad kartograficznymi ujęciami przestrzeni i znaczeniem mapy w geografii człowieka (Madurowicz 2021).

Zdaniem K. Lyncha (1960) percepcja przestrzeni polega na: 1) identyfikacji, czyli rozpoznaniu składników środowiska i odróżnieniu jednych elementów od innych; 2) strukturalizacji, czyli określeniu relacji przestrzennych między składnikami środowiska; 3) wartościowaniu, czyli określeniu znaczeń poszczególnych elementów dla podmiotu percypującego. Obiekt musi mieć znaczenie dla odbiorcy, aby mógł pojawić się w jego odrębnym szkicu:

„Obraz przestrzeni można rozłożyć na trzy składowe: tożsamość, strukturę i znaczenie, które w rzeczywistości zawsze pojawiają się razem. (...) Przedmiot musi posiadać dla obserwatora jakieś znaczenie praktyczne albo emocjonalne (...) Obraz sylwety Manhattanu może oznaczać witalność, władzę, dekadencję, tajemnicę, tłok, wielkość i co się tylko chce, ale w każdym przypadku ten wyrazisty widok krystalizuje i wzmacnia znaczenie.” (Lynch, 1960, s. 9-10).

„Obraz przestrzeni jest efektem dwutorowego procesu pomiędzy obserwatorem i przedmiotem obserwacji. To co dostrzega obserwator jest formą zewnętrzną, ale to w jaki sposób interpretuje i kieruje on swą uwagę na tę formę wpływa na to, co naprawdę widzi” (Lynch 1960 s. 131).

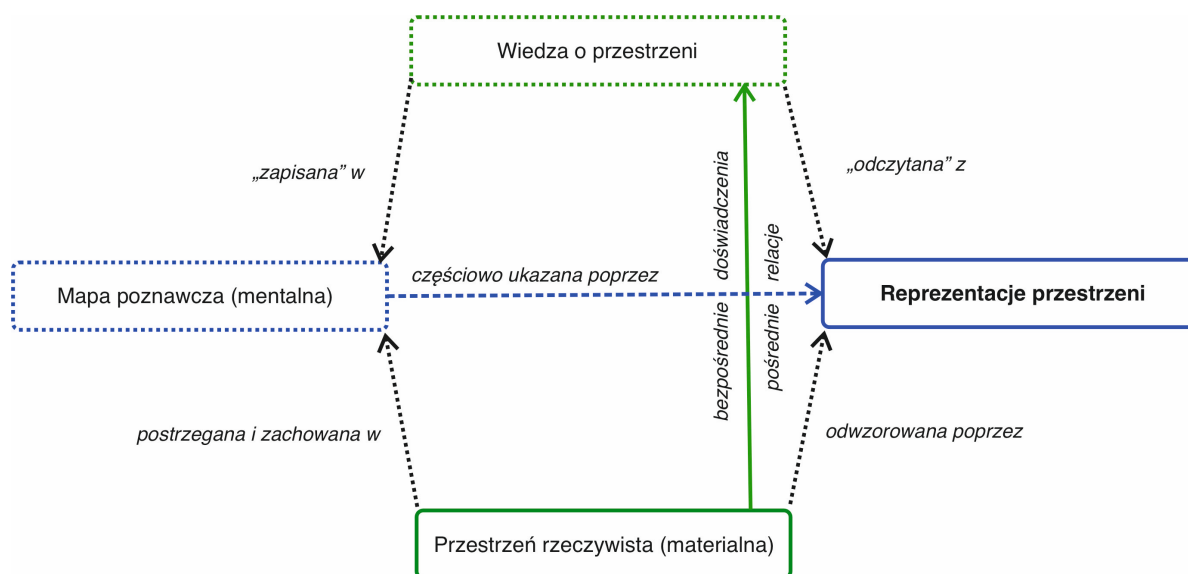
Tym samym, definicja wyobrażenia (obrazu) przestrzeni sformułowana przez K. Lyncha (1960) bardzo wyraźnie nawiązuje do koncepcji potrójnie złożonej przestrzeni podkreślając współzależność jej poszczególnych wymiarów oraz założenia konstruktywizmu społecznego, że nie można zaobserwować obiektywnej rzeczywistości oderwanej od nadawanych jej znaczeń i kontekstów (Tobiasz-Lis, Wójcik 2014). Należy dodać, że K. Lynch (1960) wskazywał na dwie podstawowe cechy w krajobrazie istotne dla tworzenia ich wyobrażeń: 1) czytelność (z ang. legibility), która oznacza łatwość, z jaką poszczególne fragmenty przestrzeni są rozpoznawane i organizowane w spójny obraz i 2) obrazowość (z ang. imageability) – łączącą elementy fizyczno-przestrzenne z praktykami przestrzennymi w wymiarze osobistym i ogólnospołecznym (Lynch 1960).

Koncepcja percepcji przestrzeni sformułowana na gruncie nauk geograficznych opiera się na trzech zasadniczych założeniach (Saarinen 1969 za: Bartnicka 1989) tj.: 1) istnieje obiektywny, zewnętrzny w stosunku do jednostki świat (przestrzeń rzeczywista/materialna), 2) istnieje odrębny, subiektywny umysł podmiotu, 3) istnieje możliwość poznania zmysłowo-umysłowego świata, zwanego wyobrażeniem. Wyobrażenie jest subiektywnie przetworzonym obrazem rzeczywistości ukształtowanym w naszej świadomości w wyniku złożonego procesu percepcji – postrzegania, doświadczenia, zapamiętywania przestrzeni, ale także pośrednich relacji pochodzących od innych osób, czy z innych źródeł (w szczególności: książek, filmów, fotografii, map, prasy, internetu), dzięki którym nabywamy naszą wiedzę przestrzenną. Aby odróżnić wyobrażenia przestrzeni od innych, nie-przestrzennych konstruktów myślowych, w literaturze pojawiło się pojęcie map poznawczych lub map wyobrażeniowych (z ang. cognitive maps), na które składają się zarówno wyobrażenia opisowe (z ang. designative images) dostarczające informacji o określonej strukturze przestrzennej, jak i wyobrażenia wartościujące (z ang. appraisive images), będące wyrazem uczuć i znaczeń przypisywanych określonym miejscom w przestrzeni (Cox 1972, Knox, Pinch 2006).

Rozważania na temat społecznego odwzorowania przestrzeni należy także odnieść do ściśle powiązanych z istotą geografii, tradycji odwzorowań kartograficznych, mapowania zjawisk przestrzennych i samej definicji mapy, jako narzędzi poznania i prezentacji przestrzeni, które wraz z nowymi koncepcjami badawczymi, nabierają szerszego i głębszego znaczenia. O mapie i jej usytuowaniu na przecięciu kilku osi, których bieguny wyznaczają dychotomiczne określenia nawiązujące do omówionego wcześniej rozróżnienia pomiędzy podejściem pozytywistycznym i postpozytywistycznym w naukach społecznych, pisał M. Madurowicz (2021). Autor odnosząc się do wielowymiarowej definicji mapy jako kodu, narzędzia, modelu, metafory czy praktyki kulturowej, umieścił ją pomiędzy pamięcią i wyobraźnią, myślą i doświadczeniem, obiektywizmem i intencjonalnością, równocześnie podkreślając, iż jest ona zjawiskiem ludzkim. Mapa nie tylko zawiera informacje o przestrzeni geograficznej, ale także wyraża konfigurację i dynamikę nacechowania miejsc. Kartograficznie można ujmować przestrzeń w każdym jej wymiarze (np. organiczna, percepcyjna, symboliczna), ale za każdym razem mapa jest rezultatem wielu decyzji, w pierwszym rzędzie dotyczących tego, co kartować oraz jak to uczynić. W zależności od celu kartowania przestrzeni, mapie nadawany jest określony sens i struktura w wymiarze semantycznym, syntaktycznym i praktycznym (Madurowicz 2021, s. 14-15).

Należy pamiętać, że każde odwzorowanie kartograficzne, czyli matematyczny sposób dwuwymiarowego i przeskalowanego przedstawiania powierzchni części lub całości kuli ziemskiej (lub innych ciał niebieskich) na płaszczyźnie, powoduje zniekształcenia, a generalizacja redukuje i upraszcza zarówno odzwierciedlane na mapie informacje (treść), jak i sposób ich obrazowania (formę) dostosowując je do potrzeb i możliwości percepcyjnych odbiorcy (Madurowicz 2021, s. 21). W tym sensie mapa mieści się w pojęciu reprezentacji przestrzeni definiowanym przez H. Lefebvre (1974). Nawiązując z kolei do przytoczonej wcześniej *geozofii* zaproponowanej przez J.K. Wrighta (1947), z perspektywy adresata mapy należy ją traktować jako źródło pośrednich doświadczeń przestrzeni, mając jednak na względzie szereg strat informacyjnych, które towarzyszą kolejnym etapom przekazu kartograficznego (*przestrzeń rzeczywista* – kartograf jako jej odbiorca i nadawca komunikatu kartograficznego – mapa jako źródło informacji o przestrzeni – adresat mapy – *wiedza o przestrzeni* – por. rys. 2, s. 14) (Ratajski 1970 za: Głazewski i in. 2015).

Badania społecznego odwzorowania przestrzeni koncentrują się na reprezentacjach (przedstawieniach) przestrzeni, a w zasadzie subiektywnej wiedzy na jej temat, która kształtuje się u odbiorcy w drodze bezpośrednich i pośrednich doświadczeń. W takim ujęciu, reprezentacje przestrzeni stanowią symboliczny zapis rzeczywistości postrzeganej i zachowanej w ludzkiej świadomości w postaci mapy poznawczej (mentalnej), do której badacz nie ma bezpośredniego wglądu. Dzięki nim możliwe staje się poznanie, zrozumienie i interpretowanie świata zapamiętanego przez odbiorcę (Rys. 2, s. 14). Reprezentacje przestrzeni, mogą przybierać różną formę (w szczególności: odręcznych szkiców, fotografii, filmów, tekstów), ale za każdym razem są procesualne i reprezentacyjne, tj. nigdy nie są kompletne, w pełni pamiętane, lecz wypełniają się nowymi treściami wraz ze zmianami w charakterze zagospodarowania przestrzeni materialnej, ale także z kolejnymi doświadczeniami przestrzennymi człowieka (Kitchin, Dodge 2007).

Rysunek 2. Koncepcja społecznego odwzorowania przestrzeni

Źródło: Opracowanie własne.

Biorąc pod uwagę podstawy ontologiczne i epistemologiczne koncepcji społecznego odwzorowania przestrzeni, badania skoncentrowane na reprezentacjach (przedstawieniach) przestrzeni, omówione w publikacjach składających się na osiągnięcie naukowe prowadzone w ujęciu humanistycznym zakładając, że człowiek nie tylko tworzy, ale także interpretuje otaczającą go rzeczywistość na podstawie określonych doświadczeń, wiedzy czy wartości. W zależności od podejmowanych problemów, wykorzystywano zarówno tradycyjne metody analizy i interpretacji treści wyobrażeń przestrzeni za pomocą odrębnych szkiców [artykuł A.1 i artykuł A.5], jak i metody analizy materiałów wizualnych, czy analizy tekstów [artykuły A.3, A.4, A.5]. Wielokrotnie łączono różne techniki badawcze i źródła danych prowadząc dodatkowo pogłębione wywiady swobodne, grupy fokusowe, spacerki badawcze, czy obserwacje uczestniczącą [artykuły A.2, A.7, A.9]. W jednym artykule [artykuł A.6] analizowano podręczniki do geografii w Polsce i w Anglii, traktowane jako źródła informacji, które w sposób pośredni kształtują u odbiorców wiedzę o przestrzeni i jej określone wyobrażenia. Za każdym razem, badania miały charakter jakościowy, w myśl stwierdzenia, że „nie wszystko co da się policzyć, ‘się liczy’ [jest ważne – przyp. PT-L] i nie wszystko co ‘się liczy’ da się policzyć” (H. Kara 2022, s. 5).

W opracowaniach, w których materiał źródłowy stanowiły odrębne szkice miasta [artykuł A.5] oraz wsi [artykuł A.1] na podstawie studiów dostępnej literatury rozszerzono katalog komponentów analitycznych odnoszących się do ich formy i zawartości (Tab. 3). We wszystkich przypadkach obserwowano osoby wykonujące szkic i przeprowadzano z nimi indywidualne wywiady, co pozwalało na interpretowanie relacji pomiędzy przestrzenią i jej odbiorcą ukazanych w tej formie reprezentacji.

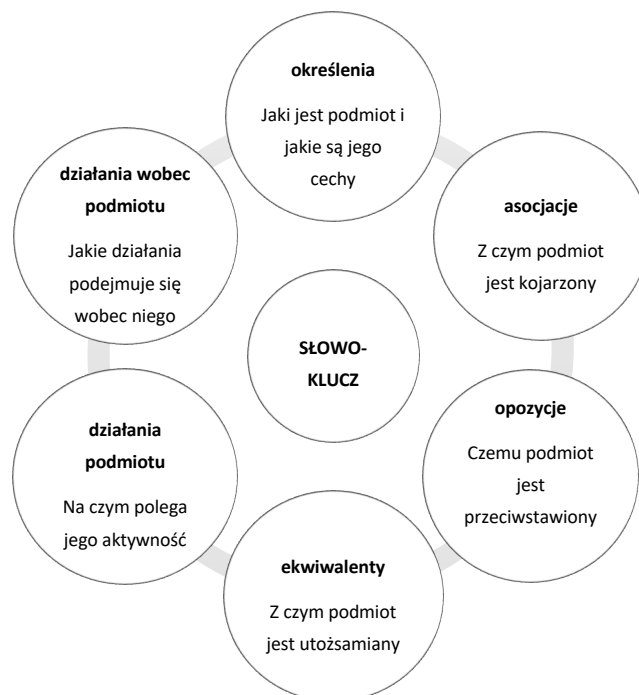
Tabela 3. Komponenty analityczne odrębnych szkiców

Kategoria	Komponent analityczny	Autor/Autorzy	Opis
Proces rysowania szkicu	Kolejność rysowanych elementów	Lynch; Milgram, Jodelet, Saarinen	Notatki z obserwacji rysujących
	Liczba rysowanych elementów	Lynch	Liczba poszczególnych elementów (jeśli się powtarzają – liczyć raz)
	Etykiety słowne, w tym: skróty, akronimy	Saarinen, Monmonier, Giesecking	Etykiety: TAK/NIE
	Uwzględnienie miejsca zamieszkania	Giesecking, Devlin	M-ce zamieszkania: TAK/NIE
	Wykorzystanie przestrzeni kartki	Giesecking	Przestrzeń wykorzystana: TAK/NIE
Elementy konstrukcji szkicu	Centrum - Granice	Saarinen, Monmonier, Giesecking	Czy zaznaczono centrum/granice?
	Symbole	Lynch, Saarinen, Monmonier	Czy wykorzystano symbole?
	Legenda	Monmonier, Giesecking	Czy wykonano legendę szkicu?
	Skala rysowanych elementów	Downs, Stea; Saarinen, Giesecking	Jedna skala /wiele skal
	Orientacja szkicu	Giesecking	Podać kierunek (N, S, E, W)
	Sposób prezentacji przestrzeni (odwzorowanie)	Monmonier, Giesecking	Widok ulicy / widok z lotu ptaka / widok mieszany
Treść szkiców	Elementy krajobrazu naturalnego	Giesecking	Podać liczbę, wymienić
	Elementy krajobrazu kulturowego	Saarinen	Podać liczbę, wymienić
	Obszary	Lynch, Devlin, Powell	Podać liczbę, wymienić
	Krawędzie	Lynch	Podać liczbę, wymienić
	Węzły	Lynch	Podać liczbę, wymienić
	Ścieżki	Lynch, Devlin	Podać liczbę, wymienić
	Punkty orientacyjne	Lynch, Saarinen, Devlin	Podać liczbę, wymienić
Personalizacja	Elementy o osobistym znaczeniu	Milgram, Jodelet	Czy w szkicu zaznaczono stosunek do ważnych miejsc („mój”)?
	Elementy bez osobistego znaczenia	Milgram, Jodelet	Elementy nieokreślone, zwiłokrotnione
	Pierwszy zaznaczony element	Kichin, Freunds Schuh	Notatki z obserwacji rysujących
	Sąsiedztwo	Saarinen	Czy zaznaczono? Tak/Nie, jak?

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Giesecking 2013.

Na potrzeby badań dotyczących społecznej oceny przestrzeni oraz znaczeń nadawanych jej przez odbiorców wykorzystano metodę, którą nazwano „esejem fotograficznym” [artykuły A.3, A.4, A.5]. W literaturze anglosaskiej metodę taką określa się czasami jako: *photo-projective method*, *photo-production* albo *self-directed photography*. Uczestników badań poproszono o sfotografowanie miejsc definiowanych przez nich jako np.: piękne-brzydkie, w których czas płynie szybko-wolno, magiczne, opowiadające historię miasta itd., oraz o krótkie uzasadnienie wyboru. W artykułach, w których źródłem informacji były narracje w formie indywidualnych wywiadów swobodnych – [artykuł A.2], czy interpretacji miejsc będących przedmiotem esejów fotograficznych – [artykuł A.4],

a także map narracyjnych wykonanych w aplikacji Google Earth – [artykuł A.5], czy treści dokumentów strategicznych rozwoju lokalnego – [artykuł A.8], wykorzystywano jakościowe metody analizy tekstu, poszukując słów kluczowych i kontekstów analizowanych treści. Odwołano się do techniki analizy pola semantycznego, opracowanej przez R. Robin (1980), która polega na rozłożeniu porządku wypowiedzi po to, by złożyć go na nowo zgodnie z jego czytelnością znaczącą. Odbywa się to na zasadzie budowy inwentarza składającego się z: 1) określeń – wskazujących na cechy podmiotu, 2) asocjacji – wskazujących, z czym kojarzy się podmiot, z czym się wiąże, co mu towarzyszy, 3) opozycji – wskazujących, co jest przeciwieństwem podmiotu, 4) ekwiwalentów – wyrażen, które mogą zastępować podmiot w określonych kontekstach, 5) działań wobec podmiotu, 6) działań podmiotu (Rys. 3).

Rysunek 3. Struktura analizy pola semantycznego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Robin 1980.

Badania społeczne prowadzono w celowo dobieranych grupach odbiorców przestrzeni. W przypadku badań wyobrażeń wsi, z wykorzystaniem metody analizy i interpretacji odrębnych szkiców, dobór uczestników badania miał charakter kwotowy, przy zachowaniu proporcji podstawowych cech demograficzno-społecznych poszczególnych miejscowości, takich jak: wiek, płeć i wykształcenie [A.1]. Pogłębione wywiady swobodne, które stanowią podstawę artykułu 2 [A.2] prowadzono z kilkunastoma osobami zamieszkującymi celowo dobrane wsie w Polsce. W tym przypadku, w płaszczyźnie teoretycznej badań nawiązano do koncepcji narracyjnej doświadczania, konstruowania i odczytywania rzeczywistości społecznej. Eseje fotograficzne, które stanowiły podstawę dla interpretacji znaczenia przestrzeni i czasu w mieście w artykułach 3 i 4 [A.3, A.4] przygotowywali studenci II roku uzupełniających studiów magisterskich na Wydziale Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego. Z kolei w artykule 5 [A.5] odwołano się do doświadczeń studentów zagranicznych, którzy w trakcie swojego pobytu w Łodzi podczas codziennych

doświadczeń nabywali wiedzę przestrzenną i kształtowali nowe wyobrażenia na temat miasta. We wszystkich trzech przypadkach, studenci stanowili celowo dobraną grupę młodych osób, które generalnie uznaje się za najbardziej uważnych i krytycznych obserwatorów rzeczywistości (Mordwa 2003). Dodatkowo ich geograficzne wykształcenie sprawiło, że można ich było uznać za szczególnie wrażliwych odbiorców otaczającej ich przestrzeni. Podstawą artykułów dotyczących problematyki rozwoju lokalnego [A.7, A.8, A.9] były konsultacje prowadzone z ekspertami (naukowcy, przedstawiciele samorządów lokalnych i regionalnych, urzędnicy, członkowie społeczności lokalnych, aktywiści), analiza dokumentów i planów rozwoju lokalnego. Badania zaprezentowane w artykule 6 [A.6] prowadzono wyłącznie z zastosowaniem źródeł wtórnych – podręczników szkolnych oraz zapisów podstawy programowej nauczania geografii w Polsce i w Anglii.

Wspólną perspektywą wszystkich publikacji wchodzących w skład osiągnięcia naukowego jest zastosowanie metody studium przypadku w postaci określonego miasta, wsi lub regionu. Metoda studium przypadku, pomimo krytyki za brak reprezentatywności i słabości teoretyczno-metodologiczne (Starosta 1995), pozwala odkrywać i zrozumieć te sfery rzeczywistości, które można określić na podstawie badań jakościowych, w lokalnych kontekstach i interpretacjach, co jest nieosiągalne przy zastosowaniu ilościowych analiz makrostruktur, czy makroprocesów.

4.2.4. Społeczne odwzorowanie przestrzeni – wymiary, konteksty, przykłady

a) Odręczne szkice wsi jako obraz bezpośrednich doświadczeń przestrzeni przez mieszkańców [artykuł A.1]

Artykuł pt.: „Wyobrażenia przestrzenne mieszkańców wsi. Wykorzystanie metody odręcznych szkiców” (Tobiasz-Lis, Wójcik 2014), opublikowany w Studiach Obszarów Wiejskich, był próbą wypełnienia luki związanej z niewielką, w porównaniu do badań prowadzonych w miastach, liczbą prac odnoszących się do społecznej percepcji przestrzeni wsi. Zasadniczym celem i jednocześnie moim wkładem w prezentowanym opracowaniu było przedstawienie propozycji analizy i klasyfikacji odręcznych szkiców, które mogłyby służyć w badaniach społecznego odbioru przestrzeni i wyobrażeń wsi. Badania społeczne prowadzono w jedenastu wsiach środkowej Polski, różniących się między sobą genezą, sposobem zagospodarowania i pełnionymi funkcjami. Wzorując się na postępowaniu badawczym szczegółowo opisanym w pracy K. Lyncha (1960), osoby uczestniczące w badaniu poproszono o naszkicowanie wsi, kierując do wszystkich jednakowe polecenie: „*Proszę, aby wykonał/a Pan/i szkic swojej miejscowości w taki sposób, jakby miał/a Pan/i opisać to miejsce nieznanemu. Proszę uwzględnić wszystkie charakterystyczne Pana/Pani zdaniem cechy miejscowości*”.

Szkice wsi są jedną z form ich reprezentacji, które opierają się na potocznym (codziennym) doświadczeniu przestrzeni. Przestrzeń w takim ujęciu jest „żywa”, codziennie doświadczana i podlega, zgodnie z założeniami konstruktywizmu społecznego, strukturyzacji w ludzkich umysłach. Szkic bliskiej przestrzeni (w przypadku wsi to w dużej mierze przestrzeń sąsiedzka) nasycony jest symbolami, wyrażającymi znaczenia, ale również i wartości. W opracowaniu zaprezentowano próbę analizy i interpretacji odręcznych szki-

ców wybranych wsi odwołując się do elementów wyobrażeń wyróżnionych przez K. Lyncha (1960) oraz ze względu na skalę badanych jednostek osadniczych, klasyfikację szkiców sąsiedztwa zaproponowaną przez F. C. Ladd (1970). Typy szkiców wsi, ich kształt, strukturę i zawartość można interpretować w kontekście trzech zasadniczych kwestii – wielkości, charakteru zagospodarowania i pełnionych funkcji wsi, a zwłaszcza jakości infrastruktury społecznej oraz przyjętej przez poszczególne osoby biorące udział w badaniu strategii rysowania szkicu. Odrębny rysunek jako forma strukturyzacji świata powstająca w ludzkim umyśle ma wiele funkcji poznawczych i praktycznych – poszerzając perspektywy badań o kwestię przestrzeni subiektywnej. Szkice wsi pozwalają określić nie tylko charakter wyobrażeń (formę), ale także przez zawarte w nim treści można opisać współczesną naturę „wiejskości” i jej przejawy.

Funkcja poznawcza odnosi się przede wszystkim do interpretacji wsi jako pewnego terytorium, na którym zachodzą procesy społeczne, co odzwierciedla się w uwzględnianych w sposób symboliczny, typach instytucji. Zasadnicza różnica w charakterze środowiska społecznego wsi w stosunku do miast polega na kluczowej roli sąsiedztwa w kształtowaniu się relacji interpersonalnych. W aspekcie funkcjonalnym zawarta jest użyteczność środowiska oraz sposoby łączenia się poszczególnych przestrzeni („miejsc”) będących przedmiotem codziennych doświadczeń. Mieszkańcy wsi poprzez szkic ukazują przede wszystkim formy zamieszkiwania wsi (ich jednorodność lub różnorodność), przez co można wnioskować o spójności lub jej braku w wymiarze architektoniczno-krajobrazowym. W aspekcie społecznym mieści się głównie sfera symboliki, która wynika już z samego wyboru, a następnie z wielkości i stopnia generalizacji określonych elementów. Instytucje uwzględnione w szkicu należy wówczas w dużej mierze traktować jako emanacje życia wspólnoty. Informują nas one o sposobach komunikacji społecznej, a co za tym idzie możemy uzyskać wiedzę nie tylko o sposobie subiektywnego odzwierciedlenia przestrzeni, ale również wiele dowiadujemy się o samym rysującym i jego związku z wsią.

Praktyczny wymiar tego sposobu badania współczesnej wsi ma duży związek z planowaniem obszarów wiejskich, zwłaszcza w warunkach ich szybkiej dezagrarnizacji. Szkice w dużej mierze uzmysławiają nam zanik funkcji produkcyjnej, a tym samym marginalizację roli rozłogu w kształtowaniu związków funkcjonalnych i społecznych. Dla zachowania specyfiki wsi ważne jest planowanie terenów otwartych, które powinny służyć współczesnemu społeczeństwu w takim samym stopniu jak niegdyś rozłogi w utrzymywaniu potrzeb biologicznych (żywność) i społecznych mieszkańców wsi. Dlatego istotne jest planowanie takich funkcji, których charakter będzie uwzględniał formy praktyk społecznych odnoszących się zagospodarowania powierzchniowego. Szkice mogą w tym przypadku okazać się niezwykle pomocne, zwłaszcza na etapie identyfikacji podstawowych problemów planowania rozwoju lokalnego związanych z kwestią słabnących relacji społecznych czy obrazowości i czytelności elementów struktury przestrzeni wsi, które są wyrazem dynamicznych przemian współczesnego świata. Uzyskujemy bowiem informacje na temat jakości przestrzeni życia codziennego poszczególnych osób, miejsc ważnych zarówno z perspektywy indywidualnych doświadczeń, jak i doświadczeń całych społeczności lokalnych.

Badania na obszarach wiejskich w Polsce, prowadzone z wykorzystaniem metody analizy i interpretacji odręcznych szkiców kontynuowano w odniesieniu do kwestii rozwoju wielofunkcyjnego wsi (Tobiasz-Lis, Wójcik 2017). Stanowiły one także istotne zagadnienie w projekcie naukowym pt.: „Reprezentacje przestrzenne osiedli wiejskich w Polsce” realizowanego w latach 2015-2019.

b) Obraz wsi w indywidualnych narracjach mieszkańców [artykuł A.2]

Rezultaty badań prowadzonych w obrębie koncepcji społecznego odwzorowania przestrzeni na obszarach wiejskich w Polsce opublikowano także w czasopiśmie *Journal of Settlements and Spatial Planning*, w artykule pt.: “The Village as a Place of...”. Anchoring the Territorial Identity of the Countryside. Examples from Poland” (Tobiasz-Lis, Wójcik 2021). Ich celem było wydobycie konstruowanych przez samych mieszkańców narracji jako koncepcji opisu i interpretacji wsi. Wykorzystano ekspresyjno-biograficzny charakter techniki wywiadu swobodnego, opartego na równości, współzależności i wspólnocie między badaczem a badanym.

Dyspozycje opracowane na potrzeby prowadzonych wywiadów zorganizowano w trzech głównych blokach tematycznych: 1) kształtowania się biografii rozmówcy w związku z miejscowością, którą zamieszkuje oraz jego stosunku do niej; 2) stosunku rozmówcy do ważnych miejsc na mapie miejscowości; 3) aktywności społecznej rozmówcy na rzecz miejscowości, którą zamieszkuje. Pytania miały na celu pobudzenie osób uczestniczących w badaniach do konstruowania narracji, stanowiły rodzaj bodźca skierowanego w stronę opowiadającego.

Z analizowanych opowieści wyłania się obraz wsi jako miejsc znaczących, często ukochanych, bliskich, naznaczonych szczególnym sensem i wartością dla rozmówców. Często jest to ich pierwsze i jedyne miejsce zamieszkania, co dodatkowo potęguje bliskość wytwarzanych więzi. To miejsce tożsamości oraz osobistych identyfikacji kształtowanych w toku realizacji codziennych czynności i rytuałów. Dodatkowo, dzięki obiektywizacji doświadczenia w języku, następuje jego włączenie do większej całości, jaką jest tradycja w postaci instrukcji moralnych, alegorii religijnych czy innych form obyczajów i anegdot powtarzanych i przekazywanych z pokolenia na pokolenie. W ten sposób tworzy się społeczny zasób wiedzy, specyficzny dla danej społeczności. Znaczenia, które są w ten sposób zachowywane, ulegają zestaleniu, to znaczy zastygają w pamięci jako rozpoznawalne i warte zapamiętania całości. Wyobrażenia wsi wynikające z narracji uzyskanych podczas prowadzonych badań, koncentrują się na czterech kategoriach znaczeń: 1) wsi jako miejsca pokoleniowej ciągłości, przywiązania i zakorzenienia; 2) wsi jako miejsca kultywowania lokalnych zwyczajów i pamięci o ważnych wydarzeniach historycznych; 3) wsi jako miejsca ważnego, bliskiego i znajomego; 4) wsi jako atrakcyjnego miejsca do życia. Wyowiedzi mieszkańców uczestniczących w badaniu odniesiono, co stanowiło mój indywidualny wkład do prowadzonych badań, do relacji człowiek-proces-miejsce w koncepcji przywiązania do miejsca zaproponowanej przez L. Snannel i R. Gifford (2010).

Perspektywa narracyjna pozwala na „wniknięcie” badacza do świata rozmówcy, spojrzenie jego oczyma na sprawy dla niego ważne, w których jest on obecny. Nierzadko

udaje się też odkryć znaczenia towarzyszące wydarzeniom z życia badanego, mieć refleksyjny wgląd w definicje sytuacji, ujawnianych w trakcie prowadzonej rozmowy. Narracje mogą okazać się niezwykle pomocne, zwłaszcza w procesie identyfikowania problemów związanych z osłabieniem relacji społecznych, czy z procesami zanikania i potrzebą ochrony dziedzictwa kulturowego, które są obecnie wyrazem dynamicznych przemian obszarów wiejskich w Polsce.

c) Eseje fotograficzne i mapy narracyjne jako obraz relacji na temat przestrzeni i czasu w mieście [artykuły A.3, A.4, A.5]

Rola fotografii jako metody badawczej w naukach społecznych staje się coraz bardziej istotna, co wiąże się z rosnącym zainteresowaniem tych nauk tworzeniem, interpretowaniem i posługiwaniem się wizualnymi reprezentacjami rzeczywistości. Mówi się o zwrocie obrazowym lub zwrocie ikonycznym we współczesnej humanistyce (Zeidler-Janiszewska 2006; Kawecki 2010). Zdaniem P. Sztompki (2005), materiały wizualne można czytać jak tekst. Swoboda i możliwość indywidualnej interpretacji przestrzeni podczas fotografowania, trudna do osiągnięcia przy prowadzeniu standardowych badań społecznych, to jedne z najczęściej podkreślanych zalet stosowania metod wizualnych. Co więcej, pomimo subiektywności doświadczeń i ocen poszczególnych osób, a także swobody metody fotograficznej, większość zdjęć można odczytać jako ilustrację typowych wrażeń, wspólnych dla wszystkich odbiorców. Z perspektywy badacza, zastosowanie fotografii - cytując S. Sontag (1978, s. 23): „stanowi nieustanne zaproszenie do dedukcji, spekulacji i fantazji”, w tym przypadku pozwalając odkryć coś więcej na temat relacji człowiek-miasto. Z perspektywy uczestnika badań wykorzystujących fotografie pełnią one funkcję rejestracyjną (dokumentacyjną) doświadczanych miejsc w określonym czasie, ilustrują procesy i zjawiska przestrzenne, stymulują do bardziej uważnego obserwowania rzeczywistości, mogą stanowić podstawę do dyskusji, a także wielokrotnie inspirują do odkrywania ukrytych w przestrzeni znaczeń (Sztompka 2005).

Eseje fotograficzne wykorzystane przeze mnie po raz pierwszy w latach 2011-2012, podczas wykładów z zakresu percepcji przestrzeni ze studentami II roku uzupełniających studiów magisterskich, w ramach realizacji projektu naukowego pt.: „Dysproporcje społeczne i gospodarcze w przestrzeni Łodzi. Czynniki, mechanizmy, skutki”, miały na celu zilustrowanie społecznej oceny dysproporcji charakteryzujących miasto, ale okazały się być również interesującą reakcją na dynamiczne zmiany w przestrzeni Łodzi, które się wówczas rozpoczęły. W kolejnych latach kontynuowałam badania nad doświadczaniem i wartościowaniem przestrzeni miasta, wyrażonych w postaci esejów fotograficznych wykorzystując fakt, iż jest to narzędzie elastyczne. W zależności od celów i kontekstu prowadzonych badań wystarczy odpowiednio zdefiniować charakter miejsc, których uczestnicy w trakcie swoich indywidualnych doświadczeń przestrzennych mają poszukiwać i fotografować. Wykorzystanie obrazu i słowa otwiera przed geografią nowe możliwości (nowe źródła) eksploracji przestrzeni, ponieważ towarzyszące fotografiom narracje, pozwalają na pełniejszą interpretację znaczeń nadawanych i odczytywanych przez ludzi w przestrzeni miejskiej. Eseje fotograficzne stanowią przykład ich „rozmowy” z miastem, o której pisał R. Barthes (1986, s. 168): „Miasto mówi do mieszkańców, a oni

do miasta poprzez zamieszkiwanie, codzienne miejskie wędrówki, patrzenie”. Przykładem takich rozmów z miastem są fragmenty esejów fotograficznych analizowanych w artykule pt.: „Evaluating and interpreting the city using a photo projective method: The example of Łódź” (Tobiasz-Lis, Wójcik 2013), opublikowanym w czasopiśmie *Geographia Polonica*.

Wskazano w nim miejsca określane jako symboliczne potwierdzając, że symbole miasta mogą być trwałe i reprezentować wartości ponadczasowe, uniwersalne (takim przykładem jest w Łodzi, zdaniem studentów - autorów esejów - ulica Piotrkowska), ale także, jak pisze K. Rembowska (2004), mogą być „znakami czasu” (np. Manufaktura – nowy symbol miasta). Omówiono także miejsca piękne i miejsca brzydkie, a także miejsca, w których widać rozwój i takie, w których widać kryzys, zwracając uwagę, iż dysproporcje w miejskiej przestrzeni są szczególnie wyraźne w skali mikro (sąsiedztwa), a każda pozytywna zmiana w obrębie zdegradowanej tkanki miejskiej, te kontrasty dodatkowo uwydatnia.

Szczególnie istotną kategorią, zwłaszcza w przypadku osób niezwiązanych wcześniej z Łodzią, a przebywających w mieście w okresie studiów, było „miejsce, w które uciekam”. Dla studentów, którzy po raz pierwszy na dłużej opuszczają rodzinny dom, nowe środowisko wielkiego miasta, nowe otoczenie społeczne, nowe obowiązki, mogą stanowić źródła stresu. Okazuje się, że miejsca, w które uciekają młodzi ludzie w Łodzi, to przede wszystkim tereny zieleni, oceniane także jako miejsca piękne w mieście. Z esejów fotograficznych wynika, iż przypominają one studentom o domu położonym często w mniejszej miejscowości, czy na obszarach wiejskich, a uciekają tam od zgiełku miasta, światła, ludzi – w zieleń i ciszę.

Poruszono również kwestię czasu wpisanego w przestrzeń miejską i doświadczanego przez studentów, na podstawie interpretacji miejsc, w których ich zdaniem, czas się zatrzymał. Ten wątek stanowił przedmiot pogłębionych badań, których efekty opublikowano w całości w monografii (Tobiasz-Lis 2016), a częściowo także w artykule naukowym pt.: „Time, Space, and the Social Life: New Interpretation of Cemeteries in the City” (Tobiasz-Lis 2019), w czasopiśmie *Folia Geographica Socio-Oeconomica*.

Czas rozpatrywany jest tu szeroko jako podstawowy element miejskiej rzeczywistości i ludzkiego poznania, miara zmienności i ruchu, które dotyczą zarówno ewolucji krajobrazu miejskiego - ciągłości i przemijalności określonych struktur przestrzennych jak i charakterystycznego tempa i rytmu codziennego życia miasta. Włączenie perspektywy czasu w analizę przestrzeni pozwala lepiej zrozumieć jej mieszkańców i tożsamość struktury miejskiej (Lynch 1972; Tobiasz-Lis 2016). Zestawienie struktury pola semantycznego, na podstawie wypowiedzi o „miejscach, w których czas płynie wolno”, towarzyszących zdjęciom w esejach fotograficznych, pokazuje, że są to miejsca utożsamiane najczęściej ze spokojem i ciszą, brakiem pośpiechu, możliwością oderwania się od codziennego pędu miasta, zapomnienia o obowiązkach (Tab. 4, s. 22). Takie właściwości, zdaniem autorów esejów fotograficznych, mają przede wszystkim tereny zieleni – „oazy w miejskiej dżungli”, gdzie kontakt z naturą pozwala odpocząć, a także kościoły i cmentarze, które pomimo swojej lokalizacji – często w centrum miasta, są ostoją ciszy. Ich przestrzeń *sacrum* przełamuje miejską przestrzeń *profanum*, zatrzymuje jej pęd, wycisza zgiełk,

uspokaja. W progu kościoła zostaje przerwana nie tylko ciągłość przestrzeni, o czym pisał M. Eliade (2008), ale i czasu.

Tabela 4. Struktura pola semantycznego dla pojęcia „miejsce, w którym czas płynie wolno”

<i>Elementy pola semantycznego</i>	<i>Określenia zastosowane w esejach fotograficznych</i>
<i>Określenia</i>	spokojne, ciche, oaza, wolno się zmienia
<i>Asocjacje</i>	kontakt z naturą, zanurzone w zieleni, odległość od zgiełku ulic, ruch ograniczony do minimum, leniwa atmosfera niespiesznych spacerów, oczekiwanie, kolejka, miejsce ciszey i zadumy
<i>Opozycje</i>	szybki ruch, hałas
<i>Ekwiwalenty</i>	miejsce odpoczynku, z dala od ruchliwego centrum, załamane kontinuum czasoprzestrzennego
<i>Działania podmiotu</i>	pozwała oderwać się od codziennego pędu, odpocząć od miasta, wziąć głęboki oddech, zapomnieć o obowiązkach, cieszy się sympatią mieszkańców, skłania do refleksji
<i>Działania wobec podmiotu</i>	„chętnie wracam”, „polecam”

Źródło: opracowanie własne na podstawie esejów fotograficznych.

Analiza struktury pola semantycznego dla wypowiedzi zawartych w esejach fotograficznych, skoncentrowanych wokół „miejsca, w którym czas się zatrzymał”, przedstawia je jako miejsca „oderwane” od reszty miasta, niezmiennie od lat, co powoduje, że wyglądają jak na starych fotografiach i są swoistą podróżą w przeszłość. Tak interpretowane miejsca w przestrzeni Łodzi obejmowały przede wszystkim stare cmentarze: Cmentarz Stary przy ulicy Ogrodowej oraz Cmentarz Żydowski, a także najstarszy łódzki kościół pw. św. Józefa. W tym przypadku, podobnie jak w kategorii „miejsca, w których czas płynie wolno”, odwoływano się do ich metafizycznego charakteru. Zwłaszcza w przypadku cmentarzy – czas zatrzymał się zarówno w sensie dosłownym – w perspektywie nieuniknionego kresu ludzkiej egzystencji, ale także w sensie szerszym, związanym z przemianami miasta – w tym przypadku wielokulturowej społeczności, której są śladem (Tab. 5).

Tabela 5. Struktura pola semantycznego dla pojęcia „miejsce, w którym czas się zatrzymał”

<i>Elementy pola semantycznego</i>	<i>Określenia zastosowane w esejach fotograficznych</i>
<i>Określenia</i>	oaza spokoju, inny świat, „rodzynek” w miejskim zgiełku, miejsce, w którym miasto stanęło, miejsce „oderwane” od otoczenia, miejsce niezmiennie od lat, miejsce pamięci
<i>Asocjacje</i>	posiada niepowtarzalny klimat, wygląda jak na starych fotografiach, stare, małe, drewniane, zabytkowe
<i>Opozycje</i>	nowoczesność, rozwój, zmiana
<i>Ekwiwalenty</i>	koniec, kres, podróż w przeszłość
<i>Działania podmiotu</i>	emanuje ciszą i spokojem, przenosi w czasie, wygląda tak jak za czasów swojej świetności, wycisza, sprawia wrażenie uspiętego, zmusza do refleksji, stoi na straży historii, tworzy atmosferę dawnych lat
<i>Działania wobec podmiotu</i>	cel wycieczek, prace konserwatorskie

Źródło: opracowanie własne na podstawie esejów fotograficznych.

Po raz ostatni metodę eseju fotograficznego oraz jego poszerzoną formę w postaci mapy narracyjnej, wykorzystałam w połączeniu z metodą analizy odręcznych szkiców miasta oraz zogniskowanym wywiadem fokusowym w artykule pt.: „Discovering the City of Lodz (Poland). Spatial Experiences and Perceptions of Exchange Students” (Tobiasz-Lis 2022), opublikowanym w czasopiśmie *Journal of Settlements and Spatial Planning*. Efektem badań, osadzonych w koncepcji przestrzeni potrójnie złożonej (Soja 1996), jest prezentacja przestrzeni Łodzi odwzorowanej przez studentów z wymiany, którzy stanowią wyjątkowo interesującą grupę „tymczasowych” użytkowników miasta. Podczas stosunkowo krótkiego pobytu, który trwa od jednego do dwóch semestrów, bezpośrednio doświadczania nowej przestrzeni kształtują ich wiedzę przestrzenną i coraz bardziej rozbudowane wyobrażenia o mieście. Nieznana przestrzeń wymaga od studentów stworzenia w niej własnych relacji dla nadania sensu temu, czego doświadczają (Savin-Baden, 2008). Tym samym, początkowe poczucie wyobcowania ustępuje z czasem reakcjom emocjonalnym i przywiązaniu do miejsca. Personalizacja wyobrażeń i odwołanie do komunikatu „ja” staje się powracającym motywem w opisach towarzyszących zdjęciom w esejach i mapach narracyjnych. Rośnie również zrozumienie dla symboliki zawartej w tkance miejskiej, lokalnej kulturze i życiu społecznym. Pomimo subiektywnego charakteru indywidualnych doświadczeń i ocen, a także elastyczności zastosowanych metod, większość uzyskanych obrazów można odczytać jako ilustrację typowych wrażeń na temat jakości przestrzeni życia codziennego, a także miejsc ważnych zarówno z punktu widzenia indywidualnych, jak i grupowych praktyk przestrzennych tej grupy użytkowników miasta. Artykuł jest również próbą włączenia się do dyskursu dotyczącego procesu studentyfikacji, podkreślając, że perspektywa przestrzeni doświadczanej i odwzorowanej przez studentów powinna być uwzględniana w procesach planowania lokalnego i kształtowania wizerunku miasta, zwłaszcza jako ośrodka akademickiego.

d) Podręczniki szkolne jako źródło pośrednich doświadczeń przestrzeni (na przykładzie wsi i rolnictwa) [artykuł A.6]

Omówione powyżej artykuły dotyczyły społecznego odwzorowania przestrzeni w postaci odręcznych szkiców, esejów fotograficznych i opowieści uzyskanych od mieszkańców Łodzi i wybranych wsi w Polsce. W opracowaniu pt.: „Obraz wsi i rolnictwa w polskich i angielskich podręcznikach do geografii” (Tobiasz-Lis 2015), opublikowanym w *Studiach Obszarów Wiejskich*, podręczniki szkolne potraktowano jako przestrzenie reprezentacji środowiska geograficznego, które zgodnie z koncepcją społecznego odwzorowania przestrzeni, podobnie jak inne media, pośrednio kształtują u odbiorców wiedzę zapisaną w świadomości w postaci map wyobrażeniowych. Ponadto, artykuł stanowi dyskusję nad kondycją polskiego systemu edukacji geograficznej, a porównanie zapisów podstaw programowych oraz charakteru i treści dotyczących wsi i rolnictwa w podręcznikach do geografii w Polsce i w Anglii potwierdza, że stosowane w naszym kraju rozwiązania nie podążają za dorobkiem geografii jako dyscypliny naukowej omówionym we Wprowadzeniu (pkt. 4.2).

Celem kształcenia geograficznego w Polsce ma być odkrywanie porządku przestrzennego świata i rządzących nim praw, wyjaśnianie udokumentowanego i obiektywnie dającego się stwierdzić zróżnicowania przyrodniczego, poziomego rozwoju społeczno-gospodarczego czy warunków życia ludności. Ominięcie w polskiej podstawie programowej skali osobistej świadczy o tym, że polska dydaktyka geografii pomija "zwrot kulturowy" w naukach społecznych i związane z nim możliwości odwoływania się do codzienności, poszukiwania znaczeń, które nadawane są przez ludzi w procesie porządkowania (strukturyzowania) otaczającej ich rzeczywistości (Rose 2001). Brak antropocentrycznego punktu widzenia świata jest równoznaczny z pominięciem jego dwoistej, materialno-wyobrażeniowej natury, a geografia pozostaje dyscypliną, która bada rzeczywistość w perspektywie obiektywistycznej (naturalistycznej). Zróżnicowanie środowiska geograficznego ujmowane jest jedynie w kontekście materialnym czy relacyjnym. Brakuje kontekstu znaczeniowego zróżnicowania środowiska wynikającego z jego społecznego poznawania, wykorzystywania, przekształcania czy wartościowania przestrzeni.

W polskiej geografii szkolnej problemy wsi i rolnictwa pojawiają się w trzech kontekstach: 1) osadnictwa - przy okazji tematów skoncentrowanych na procesach urbanizacji; 2) gospodarki Polski i świata; 3) wpływu działalności człowieka na środowisko przyrodnicze. W pierwszym przypadku wieś jako element najniżej usytuowany w sieci osadniczej, pojawia się zazwyczaj "przy okazji", jako kontrast w stosunku do miasta podczas jego definiowania, jako specyficzna forma przestrzeni podlegająca dynamicznym zmianom, zwłaszcza w strefach podmiejskich, w wyniku współczesnych procesów urbanizacji. Rolnictwo jako jeden z działów gospodarki człowieka zajmuje więcej miejsca w polskich podręcznikach do geografii, ale prezentowane jest mało atrakcyjnie dla ucznia, jako zbiór faktów, definicji i uogólnień, pomimo zaleceń ograniczania zakresu wiedzy encyklopedycznej, zapisanych w podstawie programowej. Analizie poddano także polecenia dla uczniów towarzyszące poszczególnym tematom dotyczącym wsi i rolnictwa. Dominują pytania o wiedzę, a w przypadku poleceń ustosunkowania się ucznia do określonego problemu i jego oceny, oczekuje się wskazania obiektywnych, mierzalnych argumentów.

Angielska podstawa programowa odwołuje się do jednego z kluczowych dla geografii pojęć – miejsca. Skala jest w tym przypadku rozpatrywana nie tylko w kategorii zakresu przestrzennego (makro-mikro), ale przede wszystkim w znaczeniu symbolicznym (przestrzeń-miejsce). Przestrzeń w angielskiej geografii szkolnej jest zatem rozumiana wielowymiarowo – jako zbiór przedmiotów (przestrzeń fizyczna), środowisko człowieka (przestrzeń ekologiczna) czy zbiór wielowymiarowych i wielowątkowych przestrzeni (miejsc) postrzeganych i wywołujących określone przeżycia człowieka, a jednocześnie stanowiących dla niego nośniki znaczeń nadawanych poszczególnym obiektom czy obszarom w wyniku ich bezpośredniego i pośredniego doświadczania (przestrzeń kulturowa).

Treści wybranych serii angielskich podręczników do geografii ukazują problemy wsi i rolnictwa w różnych skalach i perspektywach. W skali makro, która stanowi jednocześnie tło dla zagadnień prezentowanych w formie studiów przypadków, wieś jest elementem sieci osadniczej, a rolnictwo jednym z działów gospodarki. W skali mikro wieś jest prezentowana jako miejsce życia, rolnik i mieszkaniec wsi jako producent, z kolei

sprzedawcy, mieszkańcy miast jako odbiorcy działalności rolniczej. Dużo miejsca poświęca się kwestiom współczesnych przemian obszarów wiejskich – ich głównych warunkowań, trendów i konsekwencji, zwłaszcza w krajach wysoko rozwiniętych. W tym przypadku treści są najczęściej skoncentrowane na wielofunkcyjnym rozwoju wsi i jego konsekwencjach, m.in. w postaci zmian struktury społeczno-przestrzennej oraz zróżnicowanych potrzeb poszczególnych grup użytkowników przestrzeni wiejskiej i rodzących się na tej podstawie konfliktów przestrzennych. Polecenia dla uczniów są zdecydowanie bardziej niż w podręcznikach polskich skoncentrowane na własnej interpretacji prezentowanych zjawisk. Odwołują się do rycin i fotografii czy danych źródłowych ilustrujących konkretne problemy, inspirują do samodzielnej obserwacji otaczającego świata.

Odmienne koncepcje szkolnej geografii zapisane w podstawach programowych tego przedmiotu w Polsce i w Anglii, znajdują odzwierciedlenie w podręcznikach. Pomimo iż problematyka wsi i rolnictwa zajmuje w obydwu przypadkach stosunkowo niewiele miejsca, to różne sposoby porządkowania i interpretacji prezentowanych w nich zjawisk, związane z określonym stosunkiem wobec przestrzeni i człowieka zapisanym w podstawie programowej oraz tradycją naukowych badań geograficznych w poszczególnych krajach, powodują, że polscy i angielscy uczniowie odkrywają wieś i rolnictwo w zupełnie inny sposób, a ich uwaga koncentruje się na różnych kwestiach.

e) Społeczne odzworowanie przestrzeni w praktykach rozwoju lokalnego [artykuły A.7, A.8, A.9]

W badaniach skoncentrowanych na problematyce rozwoju lokalnego, których efektem są trzy artykuły naukowe [A.7, A.8 i A.9], będące częścią omawianego osiągnięcia, perspektywa społecznego odzworowania przestrzeni odnosi się przede wszystkim do subiektywnego ujęcia kategorii praktyk przestrzennych skoncentrowanych na wytwarzaniu przestrzeni na podstawie wyobrazonych krajobrazów i przestrzeni pragnień, a także do subiektywnego ujęcia dostępności przestrzennej i stopnia zaspokojenia podstawowych potrzeb w środowisku życia (por. Tab. 2, s. 9).

W artykule pt.: „Thematisation of space as a local development factor. Case study of Sierakowo Sławieńskie and Masłomęcz” (Wójcik, Tobiasz-Lis, Dmochowska-Dudek 2016), opublikowanym w Studiach Obszarów Wiejskich, zaprezentowano studium przypadku dwóch aktywnych wsi tematycznych w Polsce – Sierakowa Sławieńskiego (woj. zachodniopomorskie) i Masłomęcza (woj. lubelskie), których rozwój lokalny jest wynikiem współpracy społeczności z najbliższym otoczeniem, rozpoznania jego warunków i ich interpretacji w odniesieniu do podjętego wątku zmian. Oryginalne pomysły utworzenia wioski Hobbitów (Sierakowo Sławieńskie) i wioski Gotów (Masłomęcz), stanowią niezwykle akt kreacji miejsca i dostosowania go zarówno do potrzeb lokalnej społeczności, jak i przyjezdnych. Działania lokalne skoncentrowane wokół tematyzacji przestrzeni obu wsi doprowadziły do wymiernych efektów społecznych i ekonomicznych wraz z powstaniem nowych form krajobrazowych i są potwierdzeniem dla przywoływanych już we Wprowadzeniu (pkt. 4.2) słów D. Leya (1977), że w procesie kształtowania (wytwarzania) przestrzeni, za każdą obiektywną formą materialną jest zawsze jej subiektywne wy-

obrażenie. W Sierakowie Sławieńskim powstała Wioska Hobbitów z dominantą przestrzenną w postaci Wieży Elfów, a w Masłomęczu Wioska Gotów – skansen, w którym na podstawie wykopalisk prowadzonych na tym obszarze w latach 1977-2002, odtworzono budynki typowe dla II-IV w.). W sensie symbolicznym mieszkańcy obydwu wsi, we współpracy z przedstawicielami lokalnych samorządów, instytucji i organizacji wykreowali ważne „miejsca”, kształtujące na nowo tożsamość tych miejscowości. Artykuł stanowił podsumowanie prac prowadzonych w ramach projektu pt.: “Tworzenie Sieci Najciekawszych Wsi”, ale relacje nawiązane z lokalnymi społecznościami badanych miejscowości były podtrzymywane w trakcie kolejnych inicjatyw naukowych realizowanych z moim udziałem w Katedrze Geografii Regionalnej i Społecznej³.

W artykule naukowym pt.: „Understanding strategies for overcoming peripherality: A Polish experience of transition” (Wójcik i in. 2018), opublikowanym w czasopiśmie *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, poruszono z kolei kwestię społecznej percepcji problemów rozwoju lokalnego Wieruszowa (woj. łódzkie), stanowiącego studium przypadku wewnętrznych peryferii, będących przedmiotem szerszych badań prowadzonych w skali Europy. Pierwszy etap badań realizowany z wykorzystaniem ilościowych analiz dostępnych danych statystycznych miał na celu określenie stopnia peryferyjności Wieruszowa w stosunku do najbliższych ośrodków regionalnych – Łodzi, Poznania i Wrocławia i subregionalnych (innych miast powiatowych położonych w najbliższym otoczeniu). Drugi etap, który stanowił mój wkład do tego opracowania polegał na analizie treści krajowych i regionalnych dokumentów strategicznych o kluczowym znaczeniu dla powiatu wieruszowskiego. Wykorzystano technikę pola semantycznego zastosowaną także wcześniej w interpretacji esejów fotograficznych. W tym przypadku słowem kluczowym było pojęcie „peryferie”. W trzecim etapie badań poproszono ekspertów, związanych zawodowo z planowaniem rozwoju regionalnego i lokalnego o wskazanie najistotniejszych, ich zdaniem, problemów obszaru konfrontując w ten sposób obiektywne dane, ich interpretacje w dokumentach oraz subiektywne oceny osób odpowiedzialnych za kształtowanie i zarządzanie przestrzenią lokalną.

„Peryferie” są definiowane w analizowanych dokumentach jako obszary o niskim potencjale społeczno-ekonomicznym, słabym dostępie do usług użyteczności publicznej, położone blisko granic państwa lub, tak jak w przypadku Wieruszowa, na obrzeżach regionów administracyjnych, czego konsekwencją jest pozostawanie poza strefą wpływów centrów rozwoju. Utożsamiane z obszarami interwencji i oceniane jako zagrożone utratą funkcji ekonomicznych i społecznych, regresem społeczno-gospodarczym i pogłębiającą się peryferyzacją, powinny stanowić przedmiot szczególnego zainteresowania w celu osiągnięcia spójności gospodarczej, społecznej i przestrzennej zarówno w skali międzyregionalnej, jak i wewnątrzregionalnej. Możliwe działania wobec peryferii wskazywane w analizowanych dokumentach zakładają przede wszystkim poprawę dostępności transportowej do ośrodków regionalnych, a także wzmocnienie potencjału społeczno-gospodarczego tych obszarów.

³ Lokalne inicjatywy podejmowane we wsi Masłomęcz (woj. lubelskie) były przedmiotem szczegółowych badań w ramach realizacji projektu H2020, pt.: „Resituating the Local in Cohesion and Territorial Development” (RE-LOCAL).

W przypadku Wieruszowa, pomimo poprawy dostępności transportowej do ośrodków regionalnych – Łodzi i Wrocławia (w ujęciu czasowym), dzięki drodze ekspresowej S8, w społecznej percepcji, w sensie geograficznym ośrodek ten nadal pozostaje peryferyjnym wobec ośrodków regionalnych. Nawet jeżeli powiat wieruszowski obiektywnie zyskał pod względem dostępności, to jego subiektywna ocena pozostała niezmienną, na co z pewnością wpływa niska częstotliwość połączeń komunikacji publicznej. W relacjach ekspertów obszar ten, pozostaje najbardziej odległą częścią województwa łódzkiego.

Artykuł naukowy pt.: „Spatial justice on the horizon? A combined Theory of Change scenario tool to assess place-based interventions” (Piras i in. 2022), opublikowany w czasopiśmie *European Planning Studies*, nawiązuje do koncepcji sprawiedliwości przestrzennej (spatial justice), definiowanej jako „sprawiedliwy przestrzennie podział zasobów i możliwości współdecydowania na temat lokalnej przestrzeni społecznej” (Madanipour i in. 2020, 75), która stanowi obecnie istotny punkt odniesienia w polityce spójności Unii Europejskiej. W krajach europejskich podejmowanych jest wiele działań skoncentrowanych na kształtowaniu sprawiedliwej przestrzeni, głównie poprzez poprawę warunków życia w wymiarze społecznym, przestrzennym, ekonomicznym, środowiskowym zwłaszcza w skali lokalnej tj.: sąsiedztw, osiedli, niewielkich miast czy wsi. Brakuje jednak systematycznego podejścia do oceny wewnętrznej i zewnętrznej „spójności” takich interwencji oraz ich funkcjonalności wobec zmieniających się uwarunkowań lokalnych, krajowych i międzynarodowych (Nilsson, Weitz 2019).

W artykule przedstawiono propozycję systematycznej metodologii oceny działań podejmowanych w procesach rozwoju lokalnego zintegrowanej z formułowaniem najbardziej prawdopodobnych scenariuszy bieżącej i długoterminowej spójności i trwałości takich interwencji. Wykorzystano metodę identyfikacji skutków takich działań w ujęciu teorii zmian - Theory of Change (ToC) (Taplin, Clark 2012; Blamey, Mackenzie 2007; Connell, Kubisch 1998). Takie podejście pozwala wyjaśnić wewnętrzne mechanizmy interwencji w odniesieniu do określonych uwarunkowań jednego lub większej liczby logicznych łańcuchów powiązań przyczynowo-skutkowych oraz ocenić osiągnięte zmiany w stosunku do jasno określonych celów. W kontekście omawianego artykułu, celem podejmowanych działań jest przestrzeń sprawiedliwa, którą można interpretować w kategoriach harveyowskiej przestrzeni pragnień (por. Tab. 2, s. 9). W skutecznym stosowaniu prezentowanych metod ważne jest zaangażowanie lokalnych interesariuszy, ponieważ „nie ma jednego prawdziwego, obiektywnego zrozumienia problemów rozwoju lokalnego, które można odkryć poprzez prace analityczne” (Nilsson, Weitz 2019, 261).

Omówiona szczegółowo w artykule metodologia składa się z trzech faz: (i) identyfikacji działań i skutków reprezentujących proces kształtowania/wzmacniania sprawiedliwości przestrzennej w ujęciu lokalnym; (ii) opracowania przyszłych scenariuszy rozwoju obszaru, w których realizowane są te działania poprzez określenie prawdopodobnych zmian w ich wewnętrznych i zewnętrznych uwarunkowaniach; (iii) opracowania schematu ToC na podstawie zdefiniowanego uprzednio scenariusza (scenariuszy). Te trzy fazy są ze sobą ściśle powiązane co zamienia całe ćwiczenie w iteracyjny proces uczenia się. Opracowana i zaprezentowana w artykule metodologia jest uniwersalna i może

służyć do monitorowania i oceny różnych działań, na przykład takich projektów realizowanych w skali lokalnej, jakie przedstawiono w artykule [A. 7] dotyczącym tematyizacji przestrzeni wsi (Wójcik, Tobiasz-Lis, Dmochowska-Dudek 2016).

4.2.5. Zakończenie

Społeczne odwzorowanie przestrzeni w postaci różnego rodzaju reprezentacji miejsc, będące przedmiotem omawianego osiągnięcia naukowego, jest przejawem ciągłej ludzkiej potrzeby wytwarzania znaczeń, wartości i symboli. Wobec dynamicznych zmian otaczającej nas rzeczywistości odgrywa ono ważną rolę, ułatwiając tworzenie względnie stabilnych obrazów terytorialnych. Żaden jednak sposób analizy miejsc przeprowadzony w artykułach (m.in. tekstowy, wizualny, kartograficzny), nie może być ani obiektywny, ani neutralny, ponieważ stanowi zredukowany model rzeczywistości, ukształtowany zgodnie z wiedzą, potrzebami i preferencjami obserwatora. Oferuje natomiast możliwość odczytania (interpretacji) otoczenia w powiązaniu z jego określoną podmiotowością/racjonalnością i charakterem relacji człowiek-środowisko. Społeczne odwzorowanie przestrzeni dostarcza obrazów świata, opinii, koncepcji i dyskursów, które nabierają wymiaru społecznego. W ramach takiej właśnie perspektywy społecznej mieszczą się definicje trzech pojęć kluczowych dla geografii człowieka, tj.: miejsce, terytorium i krajobraz (Cox, 2014, Wójcik 2021).

Przestrzeń staje się miejscem w miarę poznawania i nadawania jej wartości. Jak pisze Y.-F. Tuan (1987) „miejsca stanowią centra odczuwalnych wartości”. Koncepcja przestrzeni jako miejsca poszerza jej interpretację o aspekty społeczne oraz kulturowe, odwołując się w większym stopniu do wiedzy potocznej i indywidualnych doświadczeń (Lisowski 2003), czego wyraz stanowiły artykuły [A.1], [A.2], [A.3], [A.4] i [A.5]. Koncepcja terytorium wywodzi się z badań geograficznych, które koncentrowały uwagę na rozprzestrzenianiu się zjawisk społecznych i gospodarczych. Współcześnie podstawowym problemem badań geografii człowieka, w tym ujęciu, jest forma i zakres kontroli społecznej nad przestrzenią, zarządzanie nią oraz jej społeczna organizacja. Wychodząc od idei, że terytorium jest wynikiem procesu zawłaszczania, dokonującego się przez społeczności w celu zaspokojenia ich potrzeb, C. Raffestin (2005, s. 108 za: Banini, Ilovan, 2021, s. 6) kładzie szczególny nacisk na reprezentacje, mówiąc, że: „Zawłaszczanie terytorium dokonuje się także, a być może przede wszystkim, przez reprezentację. Nie można zamieszkiwać określonego terytorium bez myślenia o jego obrazie”. Takie podejście było podstawą badań zaprezentowanych w artykułach [A.7], [A.8] i [A.9]. Z kolei bezpośrednia relacja koncepcji krajobrazu z koncepcją społecznego odwzorowania przestrzeni znajduje się w samej definicji krajobrazu, rozumianego jako „obszar postrzegany przez ludzi, którego charakter jest wynikiem działania i interakcji czynników naturalnych i/lub ludzkich” (Europejska Konwencja Krajobrazowa 2000). W polu zainteresowań badań krajobrazowych obecne są problemy społecznej percepcji i oceny przestrzeni. W tym kontekście formy wizualne (np.: odręczny szkic, fotografia) społecznego odwzorowania przestrzeni zawsze stanowią heurystyczną inspirację do dyskusji nad krajobrazem, jako obszarem postrzeganym przez odbiorców [A.1], [A.3], [A.4], [A.5].

Odwołując się do konceptualizacji przestrzeni D. Harveya (1973) przedstawiony cykl artykułów pokazuje, że różne praktyki ludzkiego działania stwarzają i wykorzystują różne konceptualizacje przestrzeni. Społeczne odwzorowanie przestrzeni staje się integralną częścią tego, co S. Hall (1997) nazwał „obwodem kultury”, złożonego systemu, który obejmuje reprezentację, tożsamość, produkcję, konsumpcję, regulację. Dzięki jakościowym metodom badań, skoncentrowanym na analizie i interpretacji znaczeń wpisanych przez grupy ludzkie w złożony zestaw śladów, uzyskujemy skuteczny dostęp nie tylko do „języka słowa”, ale także do „języka świata” (Anderson 2015, s. 256).

Geografia reprezentacji, określona przez J.K. Wrighta (1947) jako *geozofia*, której przedmiotem zainteresowań jest prezentowane przeze mnie społeczne odwzorowanie przestrzeni, stanowi współcześnie ważny kierunek badań prowadzonych przez geografów (Duncan, Ley 2013; Anderson 2015). Przestrzeń jest bowiem otwartą i dynamiczną konstrukcją społeczną, której urzeczywistnieniu towarzyszą, zgodnie z założeniami przestrzeni potrójnie złożonej ściśle ze sobą powiązane praktyki społeczne, obiekty materialne i symboliczne reprezentacje. Aby w pełni zrozumieć i wyjaśnić tak złożoną rzeczywistość w badaniach geograficznych nie można traktować tych perspektyw oddzielnie.

Bibliografia

- Anderson, B., 2015, *Understanding Cultural Geography: Places and traces* (2nd ed.), Routledge, London, New York.
- Anderson, B., 2019, *Cultural geography II: The force of representations*, *Progress in Human Geography*, 43(6), 1120-1132.
- Appleyard D., 1970, *Styles and methods of structuring a city*, *Environment and Behaviour*, nr 2, 100-117.
- Banini, T. i Ilovan, O.R., (eds.), 2020, *Representing Place and Territorial Identities in Europe. Discourses, Images, and Practices*, *GeoJournal Library* 127, Springer.
- Barthes, R., 1986. *Semiology and the urban*. [in:] M. Gottdiener, A.Ph. Lagopoulos (eds.), *The city and the sign. An introduction to urban semiotics*, Columbia University Press, New York, 87-98.
- Bartnicka, M., 1986, *Percepcja przestrzeni miejskiej Warszawy na przykładzie dzielnicy Ochota*, *Przegląd Geograficzny*, nr 58, z. 1-2, 165-189.
- Bartnicka, M., 1989, *Wyobrażenia przestrzeni miejskiej Warszawy – studium geografii percepcji*, *Dokumentacja Geograficzna*, nr 2.
- Blamey, A., Mackenzie, M., 2007, *Theories of Change and Realistic Evaluation: Peas in a Pod or Apples and Oranges?* *Evaluation* 13 (4), 439-455.
- Cassirer, E., 1998, *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, przeł. A. Staniewska, Warszawa. [wersja oryginalna: Cassirer, E. 1944, *An Essay on Man: An Introduction to a Philosophy of Culture*. New Haven, Yale University Press]
- Connell, J., Kubisch, A., 1998. *Applying a Theory of Change Approach to the Evaluation of Comprehensive Community Initiatives: Progress, Prospects, and Problems*, *New Approaches to Evaluating Community Initiatives* 2 (15-44), 1-16.
- Cox, K. R., 1972, *Man, location, and behavior: an introduction to human geography*, New York.
- Cox, K. R., 2014, *Making Human Geography*, The Guilford Press, New York, London.
- Daya, S., 2019, *Words and worlds: Textual representation and new materialism*, *Cultural Geographies*, 26(3), 361-377.

- Devlin A. S., 1976, The "small town" cognitive map: Adjusting to a new environment, in: G. T. Moore, R. G. Golledge (eds.), *Environmental Knowing*, Dowden, Hutchinson and Ross, New York, 58-66.
- Domański, B., Libura, H., 1986, Geograficzne badania wyobrażeń, postaw i preferencji, *Przegląd Geograficzny*, 58, 143-164.
- Downs, R., Stea, D. (eds.), 1974, *Image and Environment: Cognitive Mapping and Spatial Behaviour*, Hodder & Stoughton Educational, New York.
- Downs, R., Stea, D., 1977, *Maps in Minds: Reflections on Cognitive Mapping*, Joanna Cotler Books, New York.
- Duncan, J., Ley, D., (eds.), 2013, *Place/culture/representation*, Routledge, London.
- Eliade, M., 2008, *Sacrum i profanum. O istocie religijności*, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa. [oryginalne wydanie: *Le Sacré et le Profane*, 1956].
- Gieseeking, J. J., 2013, Where We Go from Here: The Spatial Mental Mapping Method and Its Analytic Components for Social Science Data Gathering. *Qualitative Inquiry*. 19(9), 712-724.
- Głazewski, A., Kałamucki, K., Kowalski, P. J., Stankiewicz, M., 2015, *Podstawy wizualizacji kartograficznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu im. Marii-Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Gould, P. R., 1966, On mental maps, Discussion Paper, 9, Michigan University.
- Gould P., White R., 1974, *Mental Maps*, Penguin, New York.
- Halfacree, K., 2004, Rethinking 'Rurality', [w:] Champion T., Graeme H. (red.), *New Form of Urbanization. Beyond the Urban-Rural Dichotomy*, Ashgate, Burlington, 285-306.
- Hall, S., 1997, The work of representation, [in:] S. Hall, E. Laclau (eds.), *Questions of cultural identity*, Sage, London, 1-17.
- Harvey, D., 1973, *Social Justice and the City*, The John Hopkins University Press, Baltimore.
- Harvey, D., 1989, *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Blackwell, Oxford.
- Harvey, D., 2005, *Spaces of neoliberalization: Towards a theory of uneven geographical development*, Steiner, Stuttgart.
- Heft H., 1996, The ecological approach to navigation. A Gibsonian perspective, in: J. Portugali (Ed.), *The Construction of Cognitive Maps*, Kluwer Academic, Dordrecht, 105-32.
- Ingold T., 2000, *Perception of the Environment: Essays in Livelihood, Dwelling and Skill*, Routledge, New York.
- Jerczyński, M., Grzeszczak, J., Muzioł, A., Nowosielska, E., Rozłucki, W., Węclawowicz, G., 1991, Główne orientacje badawcze w geografii społecznej i gospodarczej, [w:] Z. Chojnicki (red.), „Podstawowe problemy metodologiczne rozwoju polskiej geografii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Seria Geografia, nr 48, Poznań, 7-26.
- Jędrzejczyk D., 2001, *Wprowadzenie do geografii humanistycznej*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Jędrzejczyk, D., 2008, Przestrzeń i czas w perspektywie geograficznej, [w:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Terytorium, Region, Miejsce – czas i przestrzeń w geografii*, Podstawowe idee i koncepcje w geografii, t. 4, 13-40.
- Kara, H., 2022, *Qualitative Research for Quantitative Researchers*, Sage, London.
- Kates, R., 1962, Hazard and Choice Perception in Flood Plain Management, University of Chicago, Department of Geography Research, Paper No. 78.
- Kawecki, W., 2010. Od kultury wizualnej do teologii. *Kultura. Media. Teologia*, vol. 1, Warszawa: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 23-31.
- Kitchin, R., Dodge, M., 2007, Rethinking maps. *Progress in Human Geography*, 31(3), 331-344.
- Knox P., Pinch S., 2006, *Urban Social Geography. An Introduction*, Pearson Education, Harlow.
- Lefebvre, H., 1991, *The Production of Space*, Oxford: Blackwell [wersja oryginalna: *Lefebvre, H. 1974, La production l'espace, Anthropos, Paris*].
- Ley, D., 1977, Social Geography and the Taken-For-Granted World, *Transactions of the Institute of British Geographers*, NS 2, 498-512.

- Libura, H., 1983, Aspekty kartograficzne map wyobrażeniowych, *Polski Przegląd Kartograficzny*, nr 15.
- Libura, H., 1988, Badania wyobrażeń geograficznych na przykładzie mieszkańców Sanoka, *Dokumentacja Geograficzna, IGiPZ PAN*, z. 1.
- Lisowski, A., 2003, *Koncepcje przestrzeni w geografii człowieka*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Lisowski, A., 2012, O miejscu geografii społeczno-ekonomicznej w geografii i systemie nauki, *Przełom Geograficzny*, 84(2), 171-198.
- Lynch, K., 1960, *The image of the city*, MIT Press Cambridge.
- Lynch, K., 1972, *What Time is this Place?* MIT Press, Cambridge.
- Madanipour, A., Shucksmith, M., Talbot, H., Crawford, J., Brooks, E., 2020, D1.2 Revised Conceptual Framework for the Project, H2020 RELOCAL [unpublished document].
- Madurowicz M., 2021, Mapa jako optyka, *Łódzkie Studia Etnograficzne*, 60, 13-34.
- Maik, W., 2016, Jaka jesteś I dokąd zmierzasz geografio człowieka, [w:] W. maik, A. Suliborski, M. Wójcik (red.), *Nowe i stare perspektywy w geografii na przełomie XX i XXI wieku*, Podstawowe idee i koncepcje w geografii, tom 9, 79-102.
- Massey, D., 2005, *For Space*, Sage, London.
- Milgram, S., Jodelet, D., 1970, Psychological maps of Paris, in: H. Proshansky, W. H. Ittleson, L. Rivlin (eds.), *Environmental Psychology*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 104-124.
- Mordwa, S., 1993, Wyobrażenia przestrzeni miejskiej Łodzi, *Kronika Miasta Łodzi*, nr 2, 69-80.
- Mordwa, S., 2003, *Wyobrażenia miast Polski Środkowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Nilsson, M., Weitz, N., 2019. Governing Trade-offs and Building Coherence in Policy-making for the 2030 Agenda, *Politics and Governance* 7 (4), 254–263.
- Piras, S., Tobiasz-Lis, P., Currie, M., Dmochowska-Dudek, K., Duckett, D., Copus, A., 2022, Spatial justice on the horizon? A combined Theory of Change scenario tool to assess place-based interventions, *European Planning Studies*, 30:5, 952-973
- Pocock, D., Hudson, R., 1978, *Images of the Urban Environment*, Macmillan, London.
- Rembowska, K., 2004. Miasto jako przestrzeń znacząca. [w:] E. Orłowska (red.), *Kulturowy aspekt badań geograficznych, Studia teoretyczne i regionalne*, Tom 4, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, 17-31.
- Rembowska K., 2006, Człowiek w geograficznych obrazach świata. Próba rekonstrukcji, [w:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Człowiek w badaniach geograficznych*, Podstawowe idee i koncepcje w geografii, t. 2, Wydawnictwo Uczelniane WSG, Bydgoszcz, 27–46.
- Rose, G., 2001, *Visual Methodologies: An Introduction to Interpreting Visual Materials*, 2nd edition, Sage.
- Saarinen T. F., 1974, Student views of the world, in: R. Downs, D. Stea (Eds.), *Image and Environment: Cognitive Mapping and Spatial Behaviour*, Hodder & Stoughton Educational, New York, 148-161.
- Savin-Baden, M., 2008, *Learning spaces: Creating opportunities for knowledge creation in academic life*. Maidenhead: Society for Research into Higher Education/Open University Press.
- Seamon, D., 2018, *Life takes place. Phenomenology, Lifeworlds and Placemaking*, Routledge, New York.
- Sletto, B. I., 2009, "We Drew What We Imagined" Participatory Mapping, Performance, and the Arts of Landscape Making, *Current Anthropology*, 50(4), 443-476.
- Soja, E., 1996, *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*, Blackwell, Oxford.
- Soja, E., 1999, *Thirdspace: Expanding the Scope of the Geographical Imagination*, *Human Geography Today*, Polity Press, Cambridge, 260-278.
- Sontag, S., 1978. *On photography*. Farrar, Strauss and Giroux, New York.
- Starosta P., 1995, *Poza metropolią*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

- Suliborski A., 2008, O znaczeniu syntezy naukowej w geografii, [w:] S. Liszewski, J. Łoboda, W. Maik (red.), Stan i perspektywy rozwoju geografii w Polsce, Wydawnictwo WSG, Bydgoszcz, 79–90.
- Sztompka, P., 2005. Socjologia wizualna. Fotografia jako metoda. Polskie Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Taplin, D., Clark, H., 2012. Theory of Change Basics. A Primer. Actknowledge, New York.
- Tobiasz-Lis, P., 2013, Zmiany wyobrażeń przestrzeni Łodzi w świadomości mieszkańców, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Tobiasz-Lis P., 2015, Obraz wsi i rolnictwa w polskich i angielskich podręcznikach do geografii, *Studia Obszarów Wiejskich*, t. 40, 153-163.
- Tobiasz-Lis, P., 2016, czas w przestrzeni miasta. Przykład Łodzi, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Tobiasz-Lis, P., 2019, Time, Space, and the Social Life: New Interpretation of Cemeteries in the City, *Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 35, 59-72,
- Tobiasz-Lis, P., 2022, Discovering the City of Lodz (Poland). Spatial Experiences and Perceptions of Ex-change Students, *Journal of Settlements and Spatial Planning*, Special Issue No 9, 57-68.
- Tobiasz-Lis, P., Wójcik, M., 2013, Evaluating and interpreting the city using a photo projective method. The example of Lodz, *Geographia Polonica*, 86(2), 137-152.
- Tobiasz-Lis, P., Wójcik, M., 2014, Wyobrażenia przestrzenne mieszkańców wsi. Wykorzystanie metody odręcznych szkiców, [w:] M. Wójcik (red.) „Regionalny wymiar przemian polskiej wsi – aspekty społeczne i środowiskowe”, *Studia Obszarów Wiejskich*, t. 35, Warszawa, 29-44.
- Tobiasz-Lis P., Wójcik M., 2021, “The Village as a Place of...”. Anchoring the Territorial Identity of the Countryside. Examples from Poland, *Journal of Settlements and Spatial Planning*, Special Issue No 7, 65-72.
- Tolman, E., 1948, Cognitive maps in rats and men. *Psychological Review*, 55(4), 189–208.
- Tuan, Y.F., 1987, *Przestrzeń i miejsce*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Wang J., Worboys M., 2017, Ontologies and Representation Spaces for Sketch Map Interpretation, *International Journal of Geographical Information Science*, 1-25.
- Wartmann F. M., Purves R. S., 2017, What’s (Not) on the Map: Landscape Features from Participatory Sketch Mapping Differ from Local Categories Used in Language, *Land* 6 (79), 1-16.
- Wilczyński W., 1988, Głos w sprawie metodologicznego oblicza polskiej geografii, *Przegląd geograficzny*, nr 60, z. 1-2, 143-150.
- Wójcik, M., Suliborski, A., 2014, Geografia społeczna w Polsce – geneza, koncepcje i zróżnicowanie problemowe, ze szczególnym uwzględnieniem studiów geograficzno-miejskich w ośrodku łódzkim, [w:] A. Suliborski, M. Wójcik (red), *Dysproporcje społeczne i gospodarcze w przestrzeni Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 17-48.
- Wójcik, M., 2016, Koncepcja “przedstawień przestrzennych” (spatial representations) w geografii człowieka, [w:] W. Maik, A. Suliborski, M. Wójcik (red.), *Nowe i stare perspektywy w geografii na przełomie XX i XXI wieku*, Podstawowe idee i koncepcje w geografii, t. 9, 123-140.
- Wójcik, M., 2020 (red.), *Reprezentacje przestrzenne wsi w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Wójcik, M., 2021, Społeczno-kulturowy wymiar przestrzeni wiejskiej. *Studia z geografii człowieka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Wójcik, M., Tobiasz-Lis, P., Dmochowska-Dudek, K., 2016, Thematisation of space as a local development factor. Case study of Sierakowo Sławieńskie and Masłomęcz, *Studia Obszarów Wiejskich*, t. 43, 113-123
- Wójcik, M., Dmochowska-Dudek, K., Jeziorska-Biel, P., i Tobiasz-Lis, P., 2018. Understanding strategies for overcoming peripherality: A Polish experience of transition. *Bulletin of Geography*, 40 (40), 173–192.

- Wright, J.K., 1947, *Terrae Incognitae: The Place of the Imagination in Geography*, *Annals, Association of American Geographers*, vol. 37, 1-15.
- Zeidler-Janiszewska, A., 2006. *Obrazy w naszym życiu. Kultura współczesna. Teorie. Interpretacje. Praktyka*, no. 4, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa, 5-8.
- Znaniecki, F., 1932, *Miasto w świadomości jego obywateli*, Poznań.
- Znaniecki, F., 1938, *Socjologiczne podstawy ekologii ludzkiej*, *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*, R. 18, Poznań.

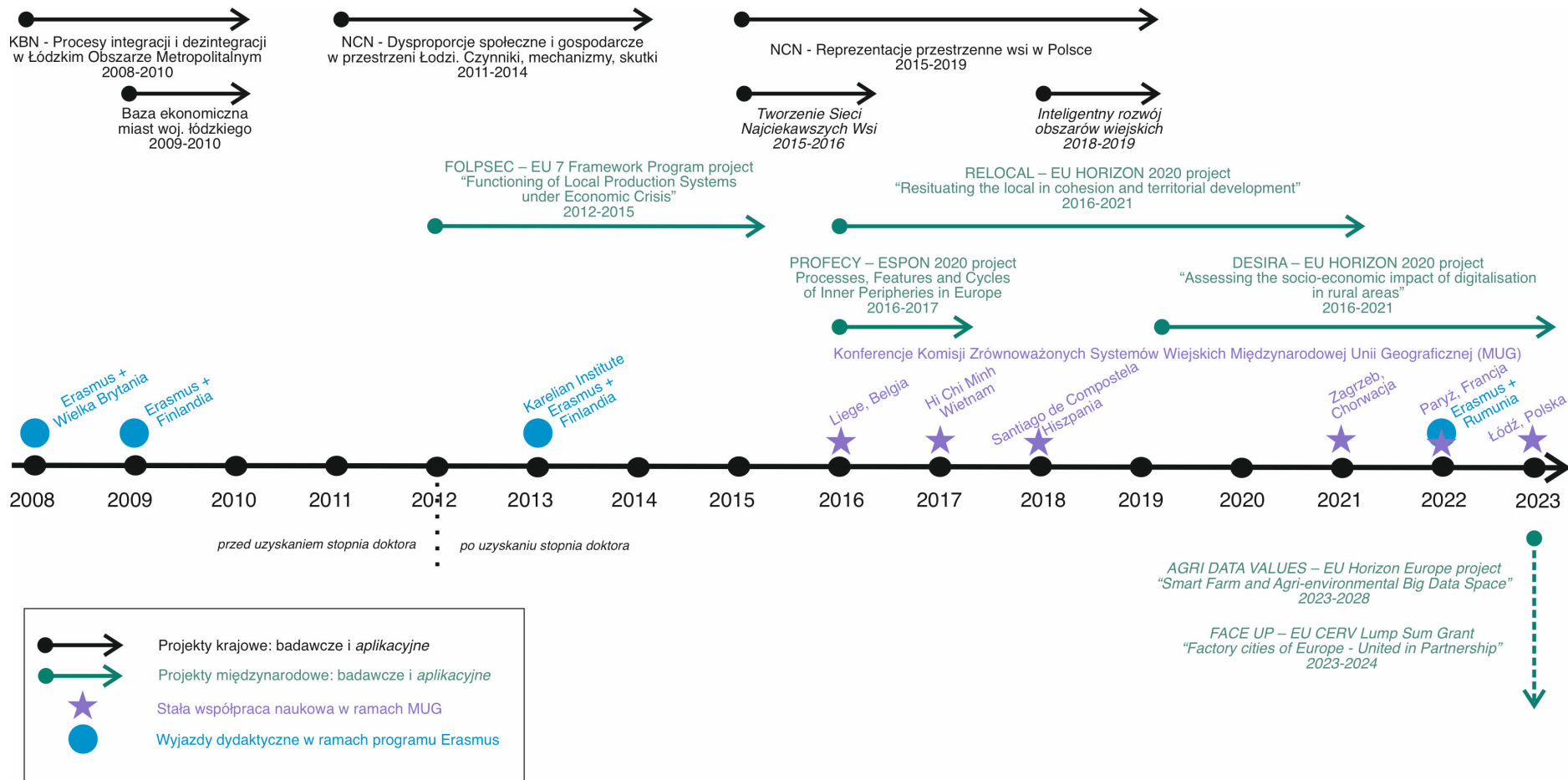
5. Informacja o wykazywaniu się istotną aktywnością naukową albo artystyczną realizowaną w więcej niż jednej uczelni, instytucji naukowej lub instytucji kultury, w szczególności zagranicznej.

Moją aktywność naukową od 2008 roku, a zatem w okresie przed i po uzyskaniu stopnia naukowego doktora, ilustruje linia czasu przedstawiona na Rys. 4, s. 36. Zestawione w niej działania, zawsze znajdowały przełożenie w moim dorobku publikacyjnym, czynnym uczestnictwie w konferencjach w kraju i zagranicą, a także w pracy dydaktycznej i popularyzatorskiej. Celowo uwzględniłam również wyjazdy o charakterze dydaktycznym, w ramach programu Erasmus+, ponieważ stanowiły one istotną podstawę do dalszej współpracy z zagranicznymi ośrodkami, także na gruncie naukowym. Na schemacie wyraźnie zaznaczają się pewne współzależności – we wcześniejszym okresie mojej pracy realizowałam głównie projekty krajowe, a publikacje i wystąpienia konferencyjne miały charakter indywidualny. Później dominowały duże projekty międzynarodowe, których efektem, z racji pracy zespołowej były głównie publikacje wieloautorskie oraz wspólne wystąpienia konferencyjne. Wielokrotnie większym projektom badawczym towarzyszyły krótsze inicjatywy o charakterze aplikacyjnym.

W latach 2008-2022 **byłam wykonawcą w sześciu projektach o zasięgu krajowym** finansowanych ze źródeł krajowych przez Komitet Badań Naukowych (1 projekt), Narodowe Centrum Nauki (2 projekty), Krajową Sieć Obszarów Wiejskich (2 projekty) i europejskich - Europejski Fundusz Społeczny (1 projekt), **oraz w sześciu projektach międzynarodowych**, finansowanych ze środków Komisji Europejskiej, **w tym w trzech pełniłam funkcję kierownika zespołu badawczego**: 7 Program Ramowy (1 projekt), programy ESPON 2020 (1 projekt - kierownik), Horyzont 2020 (2 projekty, w tym jeden w roli kierownika zespołu), Horyzont Europa (1 projekt) oraz program Citizens, Equalities, Rights, Values - CERV (1 projekt – kierownik). We wszystkich projektach reprezentowałam Uniwersytet Łódzki, jednak większość z nich – zarówno w przypadku projektów krajowych, jak i międzynarodowych, była realizowana w konsorcjach składających się z wielu instytucji badawczych i integrujących przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych. Podczas trwania projektów uczestniczyłam w jednym stażu naukowym i kilkunastu spotkaniach warsztatowo-konsultacyjnych, zarówno w kraju, jak i zagranicą. Łącznie, podczas pracy w projektach, w zagranicznych ośrodkach naukowo-badawczych spędziłam ponad 8 tygodni.

Stałą współpracę międzynarodową prowadzę także w ramach jednej z tematycznych komisji Międzynarodowej Unii Geograficznej - Commission on the Sustainability of Rural Systems. W latach 2016-2018 oraz 2021-22, uczestniczyłam czynnie w pięciu kolokwium naukowych komisji, połączonych z sesjami terenowymi organizowanymi w Belgii, Wietnamie, Hiszpanii, Chorwacji i w Paryżu. Organizację 30 kolokwium komisji, które odbędzie się w czerwcu 2023 roku w Łodzi i w regionie Polski Środkowej, powierzono zespołowi Katedry Geografii Regionalnej i Społecznej, w którym pracuję.

W latach 2008-2022 **zrealizowałam cztery wyjazdy zagraniczne o charakterze dydaktycznym w ramach programu Erasmus+** (Staff mobility for teaching). W 2008 roku prowadziłam zajęcia na Uniwersytecie Gloucestershire w Cheltenham (Wielka Brytania), a w 2009 roku na Uniwersytecie Wschodniej Finlandii w Joensuu. Do Finlandii, wróciłam jeszcze w 2013 roku, po uzyskaniu stopnia doktora, łącząc wykłady w ramach programu Erasmus+ z zaproszeniem przez Karelian Institute do udziału w seminarium poświęconym badaniom nad krajami Europy Środkowo-Wschodniej. Utrzymuję relacje nawiązane podczas tych wizyt, co znajduje przełożenie we wspólnych inicjatywach naukowych (np. realizacja projektu RELOCAL - Resituating the local in cohesion and territorial development, w ramach programu Horyzont 2020). Ostatni wyjazd w ramach programu Erasmus+ zrealizowałam w Uniwersytecie w Bukareszcie w 2022 roku i był to także efekt wcześniejszych kontaktów z naukowcami z Rumunii i jednocześnie początek trwającej współpracy nad aplikowaniem o kolejny międzynarodowy projekt naukowy. Łącznie, w ramach współpracy w programie Erasmus+, spędziłam ponad 4 tygodnie w zagranicznych uniwersytetach prowadząc zajęcia ze studentami, a także nawiązując relacje i wymieniając się doświadczeniami z pracownikami tych ośrodków.

Rysunek 4. Inicjatywy naukowe podejmowane indywidualnie lub zespołowo w latach 2008-2023.

Moje zainteresowania naukowe koncentrują się głównie na problematyce doświadczenia, percepcji i reprezentacji przestrzeni, czego w głównej mierze dotyczą prace stanowiące osiągnięcie naukowe omówione w punkcie 4 Autoreferatu. Większość prac z tego zakresu publikuję samodzielnie na podstawie badań prowadzonych indywidualnie. Wyjątek stanowią opracowania prezentujące wyniki zespołowych projektów, w których perspektywa przestrzeni doświadczanej i zapamiętanej przez użytkowników uzupełnia szersze stawiane cele badawcze. Ze względów formalnych, w tym zestawieniu nie znalazły się dwie monografie mojego autorstwa, które postrzegam jako ważne kamienie milowe w moim rozwoju naukowym i wynik indywidualnych programów badawczych. Pierwsza z nich, pt.: **„Zmiany wyobrażeń mieszkańców Łodzi o przestrzeni miasta”**, opublikowana w 2013 roku przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, stanowi podsumowanie badań prowadzonych na potrzeby rozprawy doktorskiej. Po uzyskaniu stopnia doktora kontynuowałam prace związane z percepcją przestrzeni, które dotyczyły w największym stopniu Łodzi, głównie z uwagi na fakt, iż jest to miasto niezwykle, jeżeli chodzi o dynamikę zmian funkcjonalno-przestrzennych. Moje badania dotyczące lokalnej i regionalnej tożsamości mieszkańców Łodzi i regionu oraz oceny dysproporcji społeczno-przestrzennych Łodzi, wpisywały się w problematykę dwóch projektów realizowanych w latach 2008-2010 oraz 2011-2014, omówionych szczegółowo w dalszej części Autoreferatu.

Dopełnienie badań nad wyobrażeniami przestrzeni Łodzi, które prowadziłam od samego początku mojej pracy naukowej, stanowiła druga monografia, pt.: **„Czas w przestrzeni miasta. Przykład Łodzi”**, opublikowana w 2016 roku przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego⁴. Na podstawie sukcesywnie zbieranego materiału empirycznego zauważyłam, że mieszkańcy Łodzi wyjątkowo szybko rejestrują i reagują na wszelkie działania dotyczące zmian w przestrzeni miejskiej. Jednocześnie, w swoich wyobrażeniach wielokrotnie odwołują się do przeszłości miasta, jego kulturowego dziedzictwa, a także definiują swoje oczekiwania względem przyszłości Łodzi. Wydawało się zatem, że trójczłonowa koncepcja czasu „było – jest – będzie”, która okazała się być jednym z wymiarów wyobrażeń o przestrzeni miasta, zasługuje na odrębne, szersze opracowanie. W tej książce podjęłam problem czasu doświadczanego, zapisywanego i odczytywanego przez mieszkańców w przestrzeni Łodzi, zidentyfikowałam wymiary czasu, a także określiłam postawy mieszkańców wobec przeszłości, teraźniejszości i przyszłości zapisanej w miejskim krajobrazie. Dokonałam także próby syntetycznego ujęcia problematyki czasu, która jest przedmiotem badań podejmowanych w ramach różnych dyscyplin w obrębie nauk społecznych. Zawarte w pracy analizy pozwalają lepiej zrozumieć zarówno przestrzeń miasta, jak i jego mieszkańców, którzy oczekują przestrzeni nowoczesnych, kształtowanych zgodnie ze współczesnymi trendami, a jednocześnie niewykorzenionych z tradycji i tożsamości danego miejsca; przestrzeni, w których mogą odnaleźć punkty odniesienia zarówno do przeszłości, jak i przyszłości.

Badania nad społeczną percepcją i wyobrażeniami przestrzeni prowadziłam także na terenach wiejskich. Zaprezentowałam propozycję analizy i klasyfikacji odrębnych szkiców, która może służyć w badaniach subiektywnej przestrzeni wsi. W ramach badań

⁴ Publikacja dodatkowo dołączona do wniosku.

pilotażowych, zebrałam i omówiłam przykłady szkiców kilku wybranych wsi zwracając uwagę na szereg ich funkcji poznawczych i praktycznych, co było podstawą do zaprojektowania szerszego projektu badań pt.: **„Reprezentacje przestrzenne osiedli wiejskich w Polsce”**, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki w latach 2014-2019 (2014/13/B/HS4/00481), którego kierownikiem był prof. dr hab. Marcin Wójcik. Jako główny wykonawca odpowiadałam za przeprowadzenie badań wykorzystujących pogłębiane wywiady indywidualne z mieszkańcami 21 celowo dobranych wsi w Polsce. Wyniki projektu zostały opublikowane w kilku artykułach naukowych, a także jako rozdziały w monografiach: pt.: „Reprezentacje przestrzenne wsi w Polsce” (red. M. Wójcik)⁵, Wydawnictwa Uniwersytetu Łódzkiego w 2020 roku oraz „Representing Place and Territorial Identities in Europe” (red. T. Banini i O-R Ilovan), Wydawnictwa Springer w 2021 roku⁶.

Drugi obszar tematyczny moich badań dotyczy procesu przemian społeczno-przestrzennych miast - ich przyczyn i konsekwencji. Te problemy były przedmiotem dwóch krajowych projektów, w których uczestniczyłam, tj.:

- 1) Projekt KBN (NN 114051335) pt.: **„Procesy integracji i dezintegracji w Łódzkim Obszarze Metropolitalnym”** realizowany w latach 2008-2010 na Wydziale Ekonomiczno-Socjologicznym Uniwersytetu Łódzkiego (Kierownik: Pani prof. dr hab. Aleksandra Jewtuchowicz) oraz
- 2) projekt NCN (NN 306033040) pt.: **„Dysproporcje społeczne i gospodarcze w przestrzeni Łodzi. Czynniki, mechanizmy, skutki”**, realizowany w latach 2011-2014 przez Katedrę Geografii Regionalnej i Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego (Kierownik: Pan prof. dr hab. Andrzej Suliborski).

Przedmiotem pierwszego z nich była łódzka metropolia (ŁOM) – jeden z największych obszarów koncentracji zasobów społeczno-gospodarczych w Polsce i jeden z dwunastu systemów osadniczych tego typu w naszym kraju. Głównym celem tego projektu było rozpoznanie, zrozumienie i wyjaśnienie procesów, które prowadzą do przekształcania się łódzkiej metropolii zarówno w kierunku jej większej spójności (integracji), jak i narastania dywersyfikacji w sferze społecznej i przestrzennej (dezintegracji). Drugi projekt koncentrował się na problemie dysproporcji społeczno-przestrzennych w Łodzi, zwłaszcza w skali mikro, gdzie badania prowadzono w dużej mierze w oparciu o studia przypadków. Ich dobór wynikał z trzech przyjętych w założeniach projektu kontekstów badań, związanych z oddziaływaniem określonych czynników przemian przestrzeni, tzn.: 1) kontekstem funkcjonalno-przestrzennym (użytkowanie ziemi, struktura funkcjonalna, czynniki lokalizacji, polityka przestrzenna); 2) kontekstem społeczno-kulturowym (struktura społeczno-przestrzenna, wykluczenie społeczne i patologie, percepcja oraz

⁵ Tobiasz-Lis, P., Jeziorska-Biel, P., Wójcik, M., 2020. Wyobrażenia przestrzenne jako forma reprezentacji wsi, [w:] M. Wójcik, (red). „Reprezentacje przestrzenne wsi w Polsce”, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 21–38.

⁶ Wójcik, M., Tobiasz-Lis, P., Jeziorska-Biel, P., 2021, Spatial Imaginations as a Form of Rural Representation. Lessons from Poland, [w:] T. Banini, O.R. Ilovan, (eds) Representing Place and Territorial Identities in Europe. Geo-Journal Library, vol 127. Springer, 219-233

wartości przestrzenne, jakość życia); 3) kontekstem politycznym (funkcjonowanie samorządu lokalnego, zarządzanie zasobami miasta). Pokłosem obydwu projektów były monografie naukowe pt.: „Łódzka metropolia. Problemy integracji społecznej i przestrzennej” (red. A. Suliborski i Z. Przygodzki) Wydawnictwa Biblioteka oraz „Dysproporcje społeczne i gospodarcze w przestrzeni Łodzi. Czynniki, mechanizmy, skutki” (red. A. Suliborski, M. Wójcik) Wydawnictwa Uniwersytetu Łódzkiego z moimi autorskimi rozdziałami zarówno o charakterze teoretycznym⁷, jak i empirycznym⁸.

Trzeci obszar moich zainteresowań badawczych dotyczy problematyki rozwoju regionalnego i lokalnego i wiąże się z badaniami realizowanymi w większości projektów, w których uczestniczyłam. Miały one charakter zarówno naukowo-badawczy, jak i wdrożeniowy.

W latach 2009-2010 byłam członkiem zespołu kierowanego przez Pana prof. dr hab. Marcina Wójcika odpowiedzialnego za przygotowanie ekspertyzy oraz monografii naukowej, które zostały przekazane podmiotom ekonomii społecznej, jednostkom samorządu lokalnego jako pomoc w opracowaniu wniosków o przyznanie środków z funduszy europejskich⁹. Materiały te były upowszechniane w formie cyklu konferencji w najważniejszych miastach województwa łódzkiego (Łódź, Sieradz, Piotrków Trybunalski, Skierzwice). Projekt „**Badanie zróżnicowania bazy ekonomicznej miast województwa łódzkiego w kontekście przewidywanego pogorszenia koniunktury gospodarczej w dobie światowego kryzysu**” był finansowany ze środków Samorządu Województwa Łódzkiego (EFS).

W 2013 roku, podczas projektu **FOLPSEC – “Functioning of Local Production Systems under Economic Crisis” w ramach 7 programu ramowego Komisji Europejskiej**, realizowanego przez międzynarodowe konsorcjum z udziałem Uniwersytetu Łódzkiego (Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego UŁ), odbyłam trzytygodniowy staż naukowy w Nowosybirsku i pomagałam w programach staży naukowych realizowanych w Łodzi przez partnerów projektu z Ukrainy. Podczas mojego pobytu w Nowosybirsku zebrałam materiały na temat tego największego ośrodka miejskiego azjatyckiej części Rosji i jego strefy podmiejskiej, które wspólnie z Panem prof. dr hab. Marcinem Wójcikiem

⁷ Tobiasz-Lis P., 2014, Dysproporcje w przestrzeni miejskiej. Ujęcie teoretyczne, [w:] A. Suliborski, M. Wójcik (red.), „Dysproporcje społeczne i gospodarcze w przestrzeni Łodzi. Czynniki, mechanizmy, skutki”, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 49-61. **Publikacja dodatkowo dołączona do wniosku.**

⁸ Tobiasz-Lis P., 2010, Osiedla grodzone w Łodzi formą dezintegracji terytorialnego systemu społecznego miasta [w:] Suliborski A., Przygodzki Z. (red.), „Łódzka Metropolia. Problemy integracji społecznej i przestrzennej”, Wydawnictwo Biblioteka, Łódź, 23-39.

Tobiasz-Lis P., 2014, Wpływ procesu gentryfikacji na dysproporcje w centrum Łodzi, [w:] A. Suliborski, M. Wójcik (red.), „Dysproporcje społeczne i gospodarcze w przestrzeni Łodzi. Czynniki, mechanizmy, skutki”, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 171-185

Tobiasz-Lis P., 2014, Przyczyny i konsekwencje współczesnych form izolacji przestrzeni mieszkaniowej w Łodzi, [w:] A. Suliborski, M. Wójcik (red.), „Dysproporcje społeczne i gospodarcze w przestrzeni Łodzi. Czynniki, mechanizmy, skutki”, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 259-276

Tobiasz-Lis P., Wójcik M., 2014, Ocena przestrzennych dysproporcji w Łodzi z perspektywy mieszkańców miasta, [w:] A. Suliborski, M. Wójcik (red.), „Dysproporcje społeczne i gospodarcze w przestrzeni Łodzi. Czynniki, mechanizmy, skutki”, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 205-220

⁹ Wójcik M. (red.), 2010, Studia nad bazą ekonomiczną miast i rynkiem pracy w województwie łódzkim pod redakcją. Nowy Sącz: Karpacki Instytut Rozwoju Regionalnego.

opublikowaliśmy w postaci dwóch artykułów naukowych¹⁰ i jednego rozdziału w monografii¹¹.

W latach 2016-2017 byłam kierownikiem zespołu Uniwersytetu Łódzkiego w projekcie **PROFECY – „Processes, Features and Cycles of Inner Peripheries in Europe”** realizowanym przez międzynarodowe konsorcjum siedmiu krajów UE w ramach badań stosowanych Europejskiej Sieci Obserwacyjnej Rozwoju Terytorialnego i Spójności Terytorialnej ESPON, współfinansowanych z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego UE. Przedmiotem projektu były wewnętrzne peryferie będące stosunkowo nową koncepcją zarówno w literaturze naukowej, jak i w planowaniu rozwoju regionalnego w Europie. Pojęcie „wewnętrznych peryferii” po raz pierwszy pojawiło się w dokumencie Komisji Europejskiej *Territorial Agenda 2020*, a wcześniej w dyskusji na temat przyszłości planowania i programowania rozwoju regionalnego w UE podczas spotkania w Gödöllő, na Węgrzech w 2011 roku. Celem projektu PROFECY była szczegółowa charakterystyka procesów prowadzących do rozwoju i utrzymywania się wewnętrznych peryferii w Europie, w poszczególnych krajach i regionach, a następnie opracowanie strategii dla przezwyciężenia ich marginalizacji. Zespół Uniwersytetu Łódzkiego jako partner w projekcie, był odpowiedzialny m.in. za: 1) opracowanie kryteriów doboru i wskazanie siedmiu regionów w skali Europy do szczegółowych badań w projekcie; 2) przygotowanie koncepcji badań nad studiami przypadków wewnętrznych peryferii w Europie i koordynowanie prac wszystkich partnerów w konsorcjum; 3) szczegółowe opracowanie dotyczące Powiatu Wieruszowskiego, jako przykładu wewnętrznych peryferii w Polsce; 4) przygotowanie koncepcji i koordynowanie prac wszystkich partnerów w konsorcjum nad charakterystyką wybranych regionów spełniających kryteria wewnętrznych peryferii w Europie, poza obszarami opracowywanymi w ramach studiów przypadków. Wyniki badań prowadzonych w Polsce w ramach projektu PROFECY opublikowano w artykule składającym się na osiągnięcie omówione w punkcie 4 Auroreferatu¹² oraz w serii raportów udostępnionych na stronach programu ESPON 2020¹³. W trakcie trwania projektu wzięłam udział w trzech spotkaniach konsorcjum: w Walencji (Hiszpania), w Wiedniu (Austria) oraz w Dublinie (Irlandia), podczas których referowałam postępy i wyniki prac zespołu UŁ i uczestniczyłam w planowaniu badań prowadzonych przez całe konsorcjum.

Równolegle, począwszy od października 2016 roku, kierowałam zespołem Uniwersytetu Łódzkiego w projekcie **RELOCAL - „Resituating the local in cohesion and**

¹⁰ Tobiasz-Lis P., Wójcik M., 2016, Funkcje gospodarcze regionu miejskiego Nowosybirsk. Geneza i współczesne trendy rozwojowe, *Przegląd Geograficzny* 88, 2, s 183-206. **Publikacja dodatkowo dołączona do wniosku.**

Tobiasz-Lis P., Wójcik M., 2016, Demographic and functional potential of the Novosibirsk Urban Region in Russian Federation. A case study of transformations using the directional profile method, *Acta Universitatis Lodzianis Folia Oeconomica*, 320, 2, 161-186.

¹¹ Wójcik M., Tobiasz-Lis P., 2014, Zmiany potencjału funkcjonalnego centrum i peryferii regionu uprzemysłowionego Nowosybirsk, [w:] A. Wolaniuk (red.), *Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, tom XXVII, Centra i peryferie w okresie transformacji ustrojowej, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 289-301.

¹² Wójcik, M., Dmochowska-Dudek, K., Jeziorska-Biel, P. and Tobiasz-Lis, P., 2018: Understanding strategies for overcoming peripherality: A Polish experience of transition. In: Dymitrow, M. and Halfacree, K. editors, *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, No. 40, Toruń: Nicolaus Copernicus University, 173–192.

¹³ <https://www.espon.eu/inner-peripheries>

territorial development” (2016-2021) realizowanym przez międzynarodowe konsorcjum złożone z 14 instytucji naukowo-badawczych z 12 krajów członkowskich Unii Europejskiej, w ramach programu Horyzont 2020. Głównym zagadnieniem analizowanym w projekcie RELOCAL była rola społeczności lokalnych (podejście oddolne) w zwiększaniu spójności i sprawiedliwości przestrzennej. W projekcie przeprowadzono szczegółowe badania 33 studiów przypadku – w tym 4 w Polsce. Przedmiotem analizowanych studiów przypadków były różnorodne przedsięwzięcia i akcje społeczne, które – najogólniej ujmując – miały na celu poprawę warunków życia (w wymiarze społecznym, przestrzennym, ekonomicznym, środowiskowym) lokalnych społeczności – na poziomie sąsiedztw, osiedli, niewielkich miast czy wsi. Zespół Uniwersytetu Łódzkiego odpowiadał w projekcie za przeprowadzenie szczegółowych badań w czterech lokalizacjach w Polsce (miasto Łódź, miasto Brzeziny w województwie łódzkim, wieś Masłomęcz, w województwie lubelskim i wsie wielkopolskiej Biskupizny: Stara Krobia, Potarzyca, Domachowo), oraz wspólnie z Hutton Institute w Szkocji, koordynował badania poświęcone operacjonalizacji pojęcia „sprawiedliwość przestrzenna” i opracowaniu scenariuszy kształtowania sprawiedliwej przestrzeni, na podstawie inicjatyw analizowanych w ramach studiów przypadków projektu RELOCAL (WP8 Coherence and Scenarios). Wyniki badań prowadzonych w ramach projektu przez zespół UŁ zaprezentowano w serii raportów (4 raporty dotyczące studiów przypadków realizowanych w Polsce oraz podsumowujący je raport narodowy, a także 3 raporty będące rezultatem prac koordynowanych w ramach WP8), dostępnych na stronie projektu¹⁴, a także w postaci szeregu artykułów naukowych w czasopiśmie i monografiach głównie o zasięgu międzynarodowym¹⁵. W trakcie trwania projektu (w marcu 2019 roku) współorganizowałam warsztaty dla partnerów konsorcjum oraz towarzyszącą im konferencję kierowaną do przedstawicieli lokalnych i regionalnych struktur odpowiedzialnych za planowanie rozwoju terytorialnego, które odbyły się w Łodzi. Ponadto, w latach 2016-2019 brałam udział w sześciu spotkaniach konsorcjum: w Joensuu (Finlandia), w Volos (Grecja), w Dortmundzie (Niemcy), w Budapeszcie (Węgry) i dwukrotnie w Sztokholmie (Szwecja), podczas których referowałam postępy i wyniki prac zespołu UŁ i uczestniczyłam w planowaniu badań prowadzonych przez całe konsorcjum. Od 2020 roku, w związku z pandemią COVID-19 i restrykcjami wprowadzo-

¹⁴ <https://relocal.eu>

¹⁵ Wójcik, M., Tobiasz-Lis, P., i Dmochowska-Dudek, K., 2018. Uneven development of a post-industrial city as exemplified by Łódź (Poland). *Mitteilungen der Osterreichischen Geographischen Gesellschaft*, 160, 91–114.

Dmochowska-Dudek K., Wójcik M., Tobiasz-Lis P., Jeziorska-Biel P., 2022, Shaping Public Spaces in Rural Areas. Lessons from Villages in the Gmina of Krobia, Poland, [w:] H. Barcus, R. Jones, S.Schmitz (eds.), *Rural Transformations*, Routledge, London, 132-150

Napierała T., Tobiasz-Lis P., Wójcik M., 2022, Just tourism destination. [in:] D. Buhalis (ed.), *Encyclopedia of Tourism Management and Marketing*, Edward Elgar Publishing, Vol. 1, 11-13.

Tobiasz-Lis P., Piras S., Dmochowska-Dudek K., Currie M., Duckett D., Copus A., Wójcik M., 2023, Towards spatial justice across Europe through place-based interventions. Lessons learned from considering medium-horizon future scenarios [in:] M. Fritsch, P. Kahila, S. Németh, i J.W. Scott, (red). *Spatial Justice and Cohesion: The Role of Place-Based Approaches*. Abingdon: Routledge, Taylor & Francis Group, [in press].

nymi we wszystkich krajach UE, wszystkie spotkania projektowe, a także działania upowszechniające wyniki prowadzonych badań, były organizowane zdalnie. Uczestniczyłam czynnie w trzech takich wydarzeniach.

Podczas realizacji międzynarodowych projektów PROFECY i RELOCAL uczestniczyłam w trzech krajowych inicjatywach o charakterze wdrożeniowym, które dotyczyły rozwoju lokalnego obszarów wiejskich. Były to:

- 1) **Tworzenie Sieci Najciekawszych Wsi, cz. 1** – projekt realizowany w 2015 roku przez zespół ekspertów reprezentujących różne dyscypliny naukowe (geografia, ekonomia, socjologia, archeologia) i ośrodki naukowe z Łodzi (Uniwersytet Łódzki), Warszawy (Polska Akademia Nauk), Poznania (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza), Wrocławia (Uniwersytet Warszawski) i Krakowa (Instytut Rozwoju Miast), pod kierunkiem Pana prof. dr hab. Marcina Wójcika, finansowany przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Celem projektu była ekspercka ocena potencjału przystąpienia do Sieci Najciekawszych Wsi w Polsce 50 wytypowanych miejscowości, wykonywana w terenie, z udziałem lokalnych społeczności, na podstawie opracowanych narzędzi oceny. Sieć Najciekawszych Wsi to idea nawiązująca do funkcjonujących jako sieciowe produkty turystyczne na obszarach wiejskich w Europie i świecie, sieci Najpiękniejszych Wsi – najcenniejszych pod względem dziedzictwa kulturowego i krajobrazu wiejskiego reprezentantów danego regionu lub kraju. Funkcjonowanie sieci pozwala na kultywowanie wiejskości i zachowanie dziedzictwa obszarów wiejskich w harmonii z turystycznym profilem ich rozwoju. Efektem jest rozpoznawalny i markowy produkt turystyczny – oferta pobytu w miejscowościach o bardzo wysokiej atrakcyjności.
- 2) **Tworzenie Sieci Najciekawszych Wsi, cz. 2** – realizowany w 2016 roku jako kontynuacja pierwszego projektu. Kierownictwo merytoryczne nad drugim etapem tworzenia Sieci Najciekawszych Wsi objęła Pani dr hab. Sylwia Staszewska, prof. UAM. Głównym celem przedsięwzięcia było opracowanie, wspólnie z lokalnymi społecznościami miejscowości, które pozytywnie przeszły wcześniejszą ocenę, planów działania skoncentrowanych na dostosowaniu ich oferty turystycznej do wymagań sieci. Doświadczenie uczestnictwa i wyniki obydwu części projektu „Tworzenie Sieci Najciekawszych Wsi w Polsce” stały się podstawą do przygotowania wieloautorskiej monografii naukowej¹⁶ i kilku artykułów poświęconych organizacji i aktywności społecznej oraz ich wpływu na rozwój lokalny i przemiany krajobrazu kulturowego polskiej wsi¹⁷, a także do opracowania przeze mnie autor-

¹⁶ Tobiasz-Lis, P., Dmochowska-Dudek, K., 2017. „Drużyna Gotów” – Masłomęcz, [w:] M. Wójcik (red.) Tożsamość i „miejsce”. Budzenie uśpionego potencjału wsi, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 67-73.

Tobiasz-Lis, P., Jeziorska-Biel, P., 2018. Thematic villages: Between strategies for the multifunctional development of rural areas and new local identities, [w:] Infinite Rural Systems in a Finite Planet: Bridging Gaps towards Sustainability. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 146–153.

¹⁷ Wójcik, M., Tobiasz-Lis, P., Dmochowska-Dudek, K., 2016, Thematization of space as a local development factor. Case study of Sierakowo Sławieńskie and Masłomęcz, *Studia Obszarów Wiejskich*, t. 43, 113-123

Tobiasz-Lis, P., Wójcik, M., Dmochowska-Dudek, K., i Jeziorska-Biel, P., 2019. Thematic Village As The New Anchor For Local Development: A Lesson From Masłomęcz, Poland. *Europa Regional*, 26 (2), 28–42.

skich przedmiotów fakultatywnych, realizowanych na Wydziale Nauk Geograficznych tj.: „Potencjał turystyczny obszarów wiejskich w Polsce” oraz „Społeczności lokalne w kształtowaniu turystyki zrównoważonej na obszarach wiejskich”. Należy podkreślić, że relacje nawiązane w trakcie tych przedsięwzięć z przedstawicielami lokalnych samorządów i społeczności wsi utrzymywano i wykorzystywano także w projekcie RELOCAL.

- 3) **„Inteligentny rozwój obszarów wiejskich (smart rural development): koncepcja, wymiary, metody. Ekspertyza naukowa”** – projekt realizowany w roku 2018 pod kierunkiem Pana prof. dr hab. Marcina Wójcika. Celem była syntetyczna ocena poziomu wdrażania koncepcji inteligentnego rozwoju obszarów wiejskich w województwie łódzkim na podstawie analiz prowadzonych na poziomie gmin w zakresie wykorzystywania nowoczesnych rozwiązań w rozwoju e-usług, prowadzeniu lokalnych serwisów internetowych, konsultacji społecznych czy w procesach planowania przestrzennego na obszarach wiejskich. Przygotowane przeze mnie rekomendacje wynikające z oceny wykorzystania Internetu w planowaniu przestrzennym gmin wiejskich województwa łódzkiego, podkreślają potrzebę powiązania nowych możliwości powszechnego i nieodpłatnego udostępniania informacji o charakterze przestrzennym z większym zaangażowaniem społeczności lokalnych, co stanowi fundament idei GeoDesign, odzwierciedlającej podejście „smart” w planowaniu przestrzennym¹⁸.

Wykorzystując doświadczenia z pracy nad ekspertyzą dotyczącą inteligentnego rozwoju obszarów wiejskich, wraz z Panem prof. dr hab. Marcinem Wójcikiem i Panią dr Karoliną Dmochowską-Dudek (kierującą zespołem Uniwersytetu Łódzkiego) rozpoczęliśmy realizację projektu **DESIRA – „Assessing the socio-economic impact of digitalisation in rural areas”** (2019-2023) w ramach programu Horyzont 2020, jako jeden z 25 partnerów międzynarodowego konsorcjum. Głównym celem tego przedsięwzięcia jest wypełnienie luki w wiedzy na temat społeczno-gospodarczego wpływu cyfryzacji na szeroko pojęte obszary wiejskie (w tym rolnictwo i leśnictwo) poprzez kompleksową ocenę zarówno szans, jak i zagrożeń, przyjmując jako punkt odniesienia cele zrównoważonego rozwoju. Badania prowadzone w ramach projektu, mają poprawić zdolność różnych podmiotów (instytucji publicznych i prywatnych) do oceny przeszłych, obecnych i przyszłych skutków społeczno-ekonomicznych związanych z innowacjami ICT wdrażanymi na obszarach wiejskich. O ile centrum projektu RELOCAL stanowiły 33 studia przypadków, na podstawie których opracowano rekomendacje dotyczące przyszłego kształtu europejskiej polityki spójności, o tyle w projekcie DESIRA taką funkcję pełniły Living Labs. Jako partner w konsorcjum byliśmy odpowiedzialni za stworzenie jednego z dwudziestu Living Labs, realizujących cele projektu. W ramach Living Lab „Rural Poland” prowadziliśmy badania na temat uwarunkowań i spodziewanych efektów wdrażania koncepcji GeoDesign do planowania przestrzennego na obszarach wiejskich w Polsce. Rezultaty badań

¹⁸ Tobiasz-Lis P., 2018. Ocena wykorzystania internetu w planowaniu przestrzennym, [w:] M. Wójcik (red.), *Inteligentny rozwój obszarów wiejskich (smart rural development): koncepcja, wymiary, metody*, GlobalPoint, 85-98.

prowadzonych w ramach projektu przez zespół UŁ zaprezentowano w artykule naukowym¹⁹, serii raportów (3 raporty podsumowujące doświadczenia Living Lab „Rural Poland”), oraz w materiałach upowszechniających wyniki prac, dostępnych na stronie projektu.²⁰

W 2023 roku w zespole Katedry Geografii Regionalnej i Społecznej UŁ, w którym pracuję, rozpoczęliśmy realizację dwóch projektów o charakterze wdrożeniowym, finansowanych ze środków Komisji Europejskiej:

- 1) **Projekt AgriDataValues - “Smart Farm and Agri-environmental Big Data Space”** (2023-2029) w ramach programu Horyzont Europa (kierownik zespołu UŁ: Pani dr Karolina Dmochowska-Dudek)
- 2) **Projekt FACE UP - „Factory Cities of Europe - United in Partnership”** (2023-2024) w ramach programu CERV (Citizens, Equality, Rights and Values), w którym kieruję zespołem UŁ, działając w imieniu miasta Łódź.

Jak wyraźnie pokazują omówione powyżej inicjatywy naukowo-badawcze, które podejmowałam indywidualnie lub zespołowo w latach 2008-2023, wszystkie trzy obszary moich zainteresowań naukowych wielokrotnie przeplatały się i w części opracowań występowały równolegle. **Ich wspólną cechą było prowadzenie badań w układach lokalnych, dotyczących działań społecznych, oddolnych inicjatyw, różnorodnych zasobów, które wymagają nowych interpretacji i ujęć podejmowanych problemów.**

Systematyczne badania nad przemianami społeczno-przestrzennymi, zarówno w skali lokalnej, regionalnej, krajowej, jak i w skali Europy, podejmowane w ramach różnych projektów uwypukliły współczesne wyzwania, takie jak: 1) utrzymujące się dysproporcje społeczne, gospodarcze i przestrzenne (układy centrum-peryferie i nowy problem tzw. „wewnętrznych peryferii”) w różnych skalach w Europie, oraz 2) nieskuteczne dopasowywanie interwencji publicznych do lokalnych potrzeb;

Jednocześnie w różnych skalach w całej Europie (na szczeblu UE, krajowym czy regionalnym) występuje duża różnorodność strategii i konkretnych działań podejmowanych w celu rozwiązywania tych problemów i budowania spójnej gospodarczo i społecznie przestrzeni. Wyniki badań, szczególnie tych prowadzonych w skali Europy (projekty PROFECY, RELOCAL, DESIRA) pokazują, że sukces jest możliwy do osiągnięcia dzięki lepszemu zrozumieniu i wykorzystaniu lokalnych zasobów, a także poprzez poprawę możliwości aktywnego udziału w procesach rozwoju lokalnego dla instytucji, organizacji i obywateli. Należy dążyć do efektywnego łączenia działań oddolnych ze strategiami i planami rozwoju ustalonymi w skali regionu, kraju czy Unii Europejskiej, dobrej komunikacji – zarówno w płaszczyźnie wertykalnej – pomiędzy poszczególnymi szczeblami administracji, ale także w płaszczyźnie horyzontalnej – pomiędzy różnymi grupami interesariuszy, członkami lokalnych wspólnot i regionalnych zbiorowości.

¹⁹ Wójcik, M.; Dmochowska-Dudek, K.; Tobiasz-Lis, P., 2021, Boosting the Potential for GeoDesign: Digitalisation of the System of Spatial Planning as a Trigger for Smart Rural Development. *Energies* 2021, 14, 3895, 1-23.

²⁰ <https://desira2020.eu/geodesign-rural-poland/>

Podsumowując tę część autoreferatu, w tabeli 6, na stronie 46 zilustrowałam znaczenie wszystkich projektów, w których uczestniczyłam jako wykonawca lub kierownik w trakcie mojej dotychczasowej pracy naukowej. Nie chodzi wyłącznie o przełożenie rezultatów prowadzonych badań na udział w konferencjach naukowych (czynny udział w 13 konferencjach krajowych i 19 konferencjach międzynarodowych, co stanowi 64% wszystkich konferencji z moim czynnym udziałem), czy dorobek publikacyjny (22 rozdziały w monografiach i 19 artykułów naukowych, co stanowi 70% wszystkich moich publikacji tego typu), ale także o budowanie relacji z partnerami projektów, czy otoczeniem społeczno-gospodarczym podczas spotkań konsultacyjno-warsztatowych i wreszcie o wzajemne relacje pomiędzy projektami i ukazanie jak doświadczenia jednego przedsięwzięcia naukowego stawały się podstawą do ubiegania się o kolejne projekty (Tab. 6, s. 46). Warto także podkreślić zmianę charakteru pracy naukowej, wraz z podejmowaniem tak wielu zespołowych inicjatyw. Wśród moich publikacji z okresu przed uzyskaniem stopnia doktora dominują opracowania indywidualne. Uczestnictwo w projektach zespołowych spowodowało, że po 2012 roku większość moich publikacji to prace wieloautorские przygotowywane w zespole UŁ lub z innymi partnerami projektów międzynarodowych. Kopie trzech wybranych prac, będących efektem mojej pracy w omówionych działaniach naukowo-badawczych, a nie składających się na osiągnięcie, o którym mowa w art. 219 ust. 1 pkt. 2 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2021 r. poz. 478 z późn. zm.), zostały dodatkowo załączone do wniosku.

Tabela 6. Aktywność naukowa wynikająca bezpośrednio z projektów naukowo-badawczych i aplikacyjnych realizowanych w latach 2008-2023.

Projekt	Okres realizacji	Wpływ					
		Publikacje naukowe	Raporty i upowszechnianie	Warsztaty Konsultacje Seminaria	Konferencje naukowe	Inne projekty	
KBN: Procesy integracji i dezintegracji w ŁOM	2008-2010	2	3			3	
Baza ekonomiczna miast woj. łódzkiego	2009-2010	1			4	1	
NCN: Dysproporcje społeczne i gospodarcze w przestrzeni Łodzi. Czynniki...	2011-2014	5	4		1	3	3
FOLPSEC - 7 Program Ramowy UE	2012-2015	1	2			1	1
NCN: Reprezentacje przestrzenne wsi w Polsce	2015-2019	3	5		1	2	9
Tworzenie Sieci Najciekawszych Wsi	2015-2016	1	1	1	2	1	
PROFECY - ESPON 2020	2016-2017		1	4		3	1
Inteligentny rozwój obszarów wiejskich	2018-2019	1					
RELOCAL - HORYZONT 2020	2019-2021	7	2	8	4	3	10
DESIRA - HORYZONT 2020	2019-2023		1	3	4	1	1
AgriDataValues - HORYZONT EUROPA	2023-2029						
FACE UP- CERV Lump Sum Grant	2023-2024						

Publikacje naukowe ○ rozdziały w monografiach ○ artykuły w czasopiśmie	Raporty i upowszechnianie ○ raporty, ekspertyzy ○ abstrakty, inne	Warsztaty, konsultacje ○ lokalne, krajowe ○ międzynarodowe	Konferencje naukowe ○ krajowe ○ międzynarodowe
--	---	--	--

6. Informacja o osiągnięciach dydaktycznych, organizacyjnych oraz popularyzujących naukę lub sztukę.

6.1. Informacja o wykładach i seminariach naukowych, wygłoszonych na uczelniach lub w instytutach naukowych innych niż jednostka zatrudniająca wnioskodawcę

- W roku akademickim 2007/2008 – wykłady na temat zmian funkcjonalno-przestrzennych Łodzi na Uniwersytecie Gloucestershire w Cheltenham (Wielka Brytania) w ramach programu Erasmus – Teaching Staff Mobility.
- W roku akademickim 2008/2009 oraz 2012/2013 – wykłady na Uniwersytecie Wschodniej Finlandii w ramach przedmiotu Central Eastern Europe na temat przemian społeczno-gospodarczych i przestrzennych w Polsce po 1990 roku. Program Erasmus Teaching Staff Mobility.
- 09.04.2013, prezentacja wyników projektu „Dysproporcje społeczne i gospodarcze w przestrzeni Łodzi. Czynniki, mechanizmy, skutki” na zaproszenie Vera Center, Karelian Institute, Joensuu, Finlandia, Referat: Spatial and social disparities in Polish postindustrial cities: example of Lodz
- 04.12.2017 – prezentacja wstępnych wyników projektu „Reprezentacje przestrzenne osiedli wiejskich w Polsce” na zebraniu naukowym Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, Warszawa
- W roku akademickim 2020/2021 – wykłady na Uniwersytecie w Bukareszcie (Rumunia) z zakresu geografii wyobrażeń. Staff Mobility for Teaching, program Erasmus+.

6.2. Informacja o przeprowadzonych zajęciach dydaktycznych w ramach kształcenia studentów na uczelniach wyższych

Z działalnością naukową wiąże się mój dorobek dydaktyczny. Od momentu rozpoczęcia studiów doktoranckich (2006 r.) i pracy w Uniwersytecie Łódzkim (2008 r.) prowadziłam ok. 55 przedmiotów (zajęć) o różnym charakterze: ćwiczenia (stacjonarne i terenowe), konwersatoria i wykłady) na różnych poziomach studiów (licencjackie, magisterskie, doktoranckie) i kierunkach (geografia, gospodarka przestrzenna, planowanie i organizacja przestrzeni, turystyka i rekreacja, studia regionalne, regionalistyka kulturowa, geoinformacja, filologia rosyjska), również dla studentów zagranicznych studiujących na Uniwersytecie Łódzkim w ramach różnych programów wymiany studenckiej (zajęcia prowadzone w języku angielskim).

W okresie przed uzyskaniem stopnia doktora, przeważały przedmioty o charakterze ćwiczeniowym. Ich treść merytoryczna była związana z charakterem

specjalizacji prowadzonej wówczas przez Katedrę Geografii Regionalnej i Społecznej i dotyczyła głównie problematyki społecznej oraz rozwoju regionalnego i lokalnego. Szczególne znaczenie miały dla mnie trzy przedmioty, które od początku wiązały się z moimi zainteresowaniami badawczymi, tj. geografia społeczna problemowa i metody badań społecznych, studia miejskie i wiejskie – badania i metody oraz koncepcje regionu i krajobrazu w geografii. Istotną rolę w mojej pracy dydaktycznej odgrywały także ćwiczenia terenowe – w pierwszych latach regionalne ćwiczenia terenowe Sudety i Nizina Śląska oraz Region Polski Środkowej, a w kolejnych ćwiczenia z geografii społeczno-ekonomicznej, realizowane w Łodzi.

Po obronie pracy doktorskiej i przejściu na stanowisko adiunkta (2012), wzrosła liczba zajęć powierzanych mi w formie wykładu, zwłaszcza w latach 2012-2016, kiedy na Wydziale Nauk Geograficznych UŁ prowadzono kierunek studia regionalne. Dużym wyzwaniem było wówczas także opracowanie podstaw dla nowej tematyki prac licencjackich obejmującej tworzenie strategii rozwoju małych obszarów geograficznych. W zakresie przedmiotów fakultatywnych moja działalność obejmuje trzy bloki przedmiotowe. Z uwagi, że ideą zajęć fakultatywnych jest proponowanie treści poszerzających zagadnienia realizowane w kursach obligatoryjnych, to koncentruję się tutaj na kwestiach stanowiących zasadniczą część moich zainteresowań naukowych (Percepcja zagospodarowania przestrzeni miast, Mental maps and Images in Geography and Spatial Planning) oraz będących wynikiem doświadczeń z realizowanych projektów naukowych (Potencjał turystyczny obszarów wiejskich w Polsce, Problemy społeczno-gospodarcze Rosji, Metody jakościowe w kształtowaniu przestrzeni).

W zakresie kształcenia doktorantów współprowadziłam przedmioty obejmujące podstawy teoretyczno-metodologiczne geografii społeczno-ekonomicznej i podstawowe koncepcje badawcze, a także dotyczące praktycznych aspektów pracy naukowej, takich jak aplikowanie i realizacja projektów naukowych. Istotną rolę w procesie dydaktycznym pełniły również seminaria licencjackie i magisterskie oraz pracownie, gdzie oprócz prowadzenia i nadzoru nad postęпами studentów pełniłam w wielu przypadkach funkcję promotora prac.

Wykaz przedmiotów prowadzonych w Uniwersytecie Łódzkim w latach 2006-2022

Ćwiczenia, pracownie, konwersatoria	
Przedmioty podstawowe	Podstawy geografii regionalnej
	Wprowadzenie do studiów regionalnych
	Geografia społeczna
	Podstawy geografii
Przedmioty metodyczne	Pracownia magisterska
	Pracownia – metody kartograficzne
	Pracownia – metody społeczne
	Rysunek techniczny i planistyczny
	Badania społeczne w naukach geograficznych
Przedmioty specjalnościowe	Strategia rozwoju regionalnego i lokalnego
	Planowanie i strategie rozwoju regionalnego i lokalnego
	Geografia społeczna problemowa i metody badań społecznych

	Geografia społeczna Polski - procesy, struktury, problemy
	Zasoby środowiska i strategia rozwoju regionalnego
	Problemy społeczności lokalnych i samorząd terytorialny
	Społeczny wymiar rozwoju regionalnego i lokalnego
	Studia miejskie i wiejskie – badania i metody
	Marketing terytorialny i strategia rozwoju regionu
	Koncepcja regionu i krajobrazu w geografii
	Podstawy architektury i planowania krajobrazu kulturowego
	Region administracyjny, organizacja i zarządzanie
	Regiony Polski - zagospodarowanie
	Regiony geograficzne Europy
	Geografia usług
	Geografia komunikacji
Ćwiczenia terenowe (regionalne)	Sudety i Nizina Śląska
	Geografia Polski Środkowej
Ćwiczenia terenowe (stacjonarne)	Ćwiczenia terenowe z geografii społeczno-ekonomicznej
	Ćwiczenia terenowe specjalizacyjne
Wykłady kursowe	
Przedmioty podstawowe	Podstawy geografii regionalnej
	Wprowadzenie do studiów regionalnych
Przedmioty specjalnościowe	Źródła do przeszłości regionu
	Marketing terytorialny i strategia rozwoju regionu
	Regiony geograficzne Europy
	Społeczny wymiar rozwoju regionalnego i lokalnego
	Studia miejskie i wiejskie – badania i metody
Wykłady fakultatywne	
Geografia wsi i rozwój lokalny	Geografia wsi
	Potencjał turystyczny obszarów wiejskich w Polsce
	Kulturowy wymiar przemian polskiej wsi
Geografia kultury, regionalna i społeczna	Wyobrażenia przestrzeni miast
	Images of urban space
	Percepcja zagospodarowania przestrzeni miast
	Dziedzictwo polskiej przestrzeni – regiony kulturowe Polski
	Przyrodnicze i kulturowe walory Skandynawii
	Potencjał turystyczny krajów skandynawskich
	Metody jakościowe w kształtowaniu przestrzeni
	Problemy społeczno-gospodarcze Rosji
	Geografia Rosji
Przedmioty realizowane w ramach programów wymiany studentów	
Geografia społeczna	Mental maps and images in geography and spatial planning
	Methods in Human Geography
Geografia miast	Urban social geography
Wykłady i konwersatoria dla doktorantów	
Podstawy metodologiczne	Konserwatorium z rozwoju myśli i teorii geograficznej
Podstawy metodyczne	Aplikowanie o projekty naukowe i ich realizacja
Seminaria	
Seminarium licencjackie	
Seminarium magisterskie	

Od początku zatrudnienia w 2008 r. i w trakcie pierwszych dwóch lat studiów doktoranckich (ok. 180 g. w latach 2006-2008) zrealizowałam łącznie ponad 3500 g. zajęć dydaktycznych. W latach 2019/2020 i 2020/2021, z uwagi na kierowanie projektem naukowo-badawczym RELOCAL, w ramach programu Horyzont 2020, Rektor UŁ przyznał mi zniżkę pensum dydaktycznego o 30%.

Od 2020 roku uczestniczę w pracach Rady Programowej kierunku Geografia na Wydziale Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego.

Liczba zrealizowanych godzin dydaktycznych w latach 2008-2022 w Uniwersytecie Łódzkim

Rok akademicki	Obowiązujące pensum	Liczba godzin efektywnych	Liczba godzin obliczeniowych
2007/08	115	116	116
2008/09	230	309	324
2009/10	230	294	294
2010/11	230	232	232
2011/12	230	232	232
2012/13	230	231	231
2013/14	230	246	272
2014/15	230	231	231
2015/16	230	241	271
2016/17	230	207	237
2017/18	230	289	289
2018/19	230	261	261
2019/20	170	170	170
2020/21	170	170	170
2021/22	230	175	208
<i>Razem</i>		<i>3404</i>	<i>3538</i>

Ważnym elementem mojego dorobku dydaktycznego jest także praca na rzecz edukacji geograficznej w szkole oraz upowszechniania wiedzy geograficznej w społeczeństwie. Od 2007 roku w ramach umowy wolontariatu, uczę geografii w Szkole Podstawowej Fundacji Oświatowej „Nasza Szkoła” (wcześniej gimnazjum). Od 2020 roku jestem także członkiem Rady Fundacji Oświatowej „Nasza Szkoła”, a od 2021 roku pełnię funkcję członka komisji rewizyjnej.

W latach 2007–2014 na zamówienie Wydawnictwa Szkolnego PWN opracowałam materiały pomocnicze do nauczania geografii w gimnazjum (scenariusze lekcji do całej serii podręczników „Świat bez tajemnic” oraz w szkole ponadgimnazjalnej (scenariusze lekcji do serii „Czas na Geografię”). Prowadziłam także serię szkoleń dla nauczycieli geografii, w zakresie wykorzystania nowych mediów w dydaktyce szkolnej.

W latach 2010-2012 współpracowałam ze Stowarzyszeniem Inicjatyw Miejskich „Topografie”, biorąc udział w organizowanych przez nie seminariach oraz działaniach popularno-naukowych skierowanych do łódzkich nauczycieli.

6.3. Informacja o sprawowaniu opieki nad studentami ubiegającymi się o nadanie tytułu zawodowego licencjata, inżyniera, magistra lub równorzędnych, a także lekarzami w toku specjalizacji

- Funkcja promotora w 29 pracach licencjackich prowadzonych na kierunku *Geografia (16 prac)* oraz *Studia regionalne (13 prac)*.
- Funkcja promotora w 12 pracach magisterskich prowadzonych na kierunku Geografia, w zakresie specjalności *Geografia kultury i rozwoju regionalnego* a następnie *Geografia społeczna i rozwoju regionalnego (7 prac)* oraz na kierunku *Geoinformacja (5 prac)*.
- 41 recenzji prac dyplomowych, w tym 36 recenzji prac licencjackich i 5 recenzji prac magisterskich.
- W roku akademickim 2021/2022 koordynowałam dwumiesięczny staż naukowy dwóch studentek z Turcji: Pani Esry Mentés, z Uniwersytetu w Bilecik i Pani Çağlanur Kösel z Uniwersytetu w Mersin, w ramach programu Erasmus+ Student Mobility for Traineeships. Opracowałam program badawczy pt.: „*From what is wrong to what is strong – towards sustainable urban development*”, który studentki realizowały pod moją opieką w trakcie swojego stażu.

6.4. Informacja o sprawowaniu opieki nad osobami ubiegającymi się o nadanie stopnia doktora, w szczególności o pełnieniu funkcji promotora, promotora pomocniczego, drugiego promotora, jak i kopromotora, z uwzględnieniem informacji o dacie wszczęcia przewodu doktorskiego lub postępowania doktorskiego, tytule rozprawy doktorskiej oraz podjętej uchwale w przedmiocie nadania stopnia doktora albo określenie etapu, na jakim znajduje się przewód lub postępowanie

1) Dr **Anna Traczyk** (11.2019), praca doktorska pt. *System organizacji przestrzennej gospodarki warzywniczej w województwie łódzkim na początku XXI wieku*; stopień nadany w dyscyplinie geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna; forma pracy: monografia; promotor: prof. dr hab. Marcin Wójcik; recenzenci: prof. UAM dr hab. Anna Kołodziejczak, prof. dr hab. Roman Rudnicki. Funkcja promotora pomocniczego w przewodzie doktorskim.

2) W marcu 2021 r. Komisja ds. stopni naukowych w dyscyplinie geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna (Wydział Nauk Geograficznych UŁ) powierzyła mi funkcję promotora pomocniczego rozprawy doktorskiej mgr **Patrycji Grzyś** ze Studium Doktoranckiego Nauk Geograficznych UŁ, pt. *Wpływ nieformalnych inicjatyw obywatelskich na kształtowanie przestrzeni miejskiej. Przykład Łodzi*; promotor: prof. dr hab. Marcin Wójcik.

6.5. Wykaz publikacji o charakterze popularnonaukowym (w tym krótkie notatki naukowe, abstrakty, przedmowy, recenzje itp.)

a. przed uzyskaniem stopnia dr (2007-2011):

- Tobiasz-Lis P., 2007, Geografia percepcji, czyli świat w umysłach ludzkich. Genius Loci, dodatek do miesięcznika Urbanista, pismo o przestrzeni redagowane przez multidyscyplinarny zespół studentów, absolwentów, doktorantów, Nr 3, s. 1-8.
- Tobiasz-Lis P., 2007, Atlas mentalny Łodzi. Genius Loci, dodatek do miesięcznika Urbanista, pismo o przestrzeni redagowane przez multidyscyplinarny zespół studentów, absolwentów, doktorantów, Nr 4, s. 4-5.
- Tobiasz-Lis P., 2007, Mentalna encyklopedia Łodzi. Genius Loci, dodatek do miesięcznika Urbanista, pismo o przestrzeni redagowane przez multidyscyplinarny zespół studentów, absolwentów, doktorantów, Nr 5, s. 6-7.
- Tobiasz-Lis P., 2007, Preferencje mieszkaniowe Łodzian. Genius Loci, dodatek do miesięcznika Urbanista, pismo o przestrzeni redagowane przez multidyscyplinarny zespół studentów, absolwentów, doktorantów, Nr 6, s. 4-5.

b. po uzyskaniu stopnia dr (2012-2023):

- Tobiasz-Lis, P., 2020, Leśnik+: a new application for forest management in Poland, DESIRA Practice Abstract.
- Dmochowska-Dudek K., Tobiasz-Lis P., 2022, Geodesign in Rural Poland, Policy Brief, DESIRA.

6.6. Informacja o osiągnięciach w zakresie organizacji nauki, w tym zajmowane stanowiska i pełnione funkcje (z wyszczególnieniem okresów ich sprawowania)

1. Członek Rady Wydziału Nauk Geograficznych w kadencjach 2012-2016 oraz 2020-2024.
2. Pełnomocnik Rektora UŁ ds. kierowania projektem ESPON 2020 - Inner Peripheries: national territories facing challenges of access to basic services of general interest (PROFECY), 2016-2017.
3. Pełnomocnik Rektora UŁ ds. kierowania projektem HORYZONT 2020 – Resituating the Local in Cohesion and Territorial Development (RELOCAL), 2016-2021.
4. Pełnomocnik Rektora UŁ ds. kierowania projektem CERV – Factory Cities in Europe – United in Partnership (FACE UP), 2022-2024.

7. Informacja o uzyskanych nagrodach lub wyróżnieniach wynikających z prowadzenia badań naukowych, osiągnięć w ramach organizacji nauki, współpracy ze środowiskiem społecznym i gospodarczym lub działalności dydaktycznej i popularyzującej naukę

a. Przed uzyskaniem stopnia dr (2008-2011):

- Nagroda zbiorowa III° Rektora Uniwersytetu Łódzkiego (2011) za monografie wieloautorskie „Łódzka Metropolia. Problemy integracji gospodarczej” i „Łódzka Metropolia. Problemy integracji społecznej i przestrzennej”.
- Nagroda Prezydenta m. Łodzi (2011) za monografie wieloautorskie „Łódzka Metropolia. Problemy integracji gospodarczej” i „Łódzka Metropolia. Problemy integracji społecznej i przestrzennej”.

b. Po uzyskaniu stopnia dr (2012-2023):

- Nagroda zbiorowa III° Rektora Uniwersytetu Łódzkiego (2015) za monografię wieloautorską „Dysproporcje społeczne i gospodarcze w przestrzeni Łodzi. Czynniki, mechanizmy, skutki”.
- Nagroda indywidualna III° Rektora Uniwersytetu Łódzkiego (2017) za monografię naukową „Czas i miejsce w badaniach geograficznych. Przykład Łodzi”.
- Nagroda zbiorowa III° Rektora Uniwersytetu Łódzkiego (2018) za monografię wieloautorską „Tożsamość i ‘miejsce’”. Budzenie uspionego potencjału wsi”.
- Nagroda zbiorowa II° Rektora Uniwersytetu Łódzkiego (2021) za monografię wieloautorską „Reprezentacje przestrzenne wsi w Polsce”.
- Stypendium Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego dla wybitnych młodych naukowców (2019-2021).
- 2016 r. – 3 miejsce w plebiscycie absolwentów na kierunku Studia Regionalne na najlepszego nauczyciela akademickiego;
- 2022 r. – 3 miejsce w plebiscycie absolwentów na kierunku Geografia na najlepszego nauczyciela akademickiego;
- Nagroda indywidualna III° Rektora Uniwersytetu Łódzkiego za działalność organizacyjną (2018)